Zaans ERFGOED

Nr. 89 zomer 2024 | € 6,75

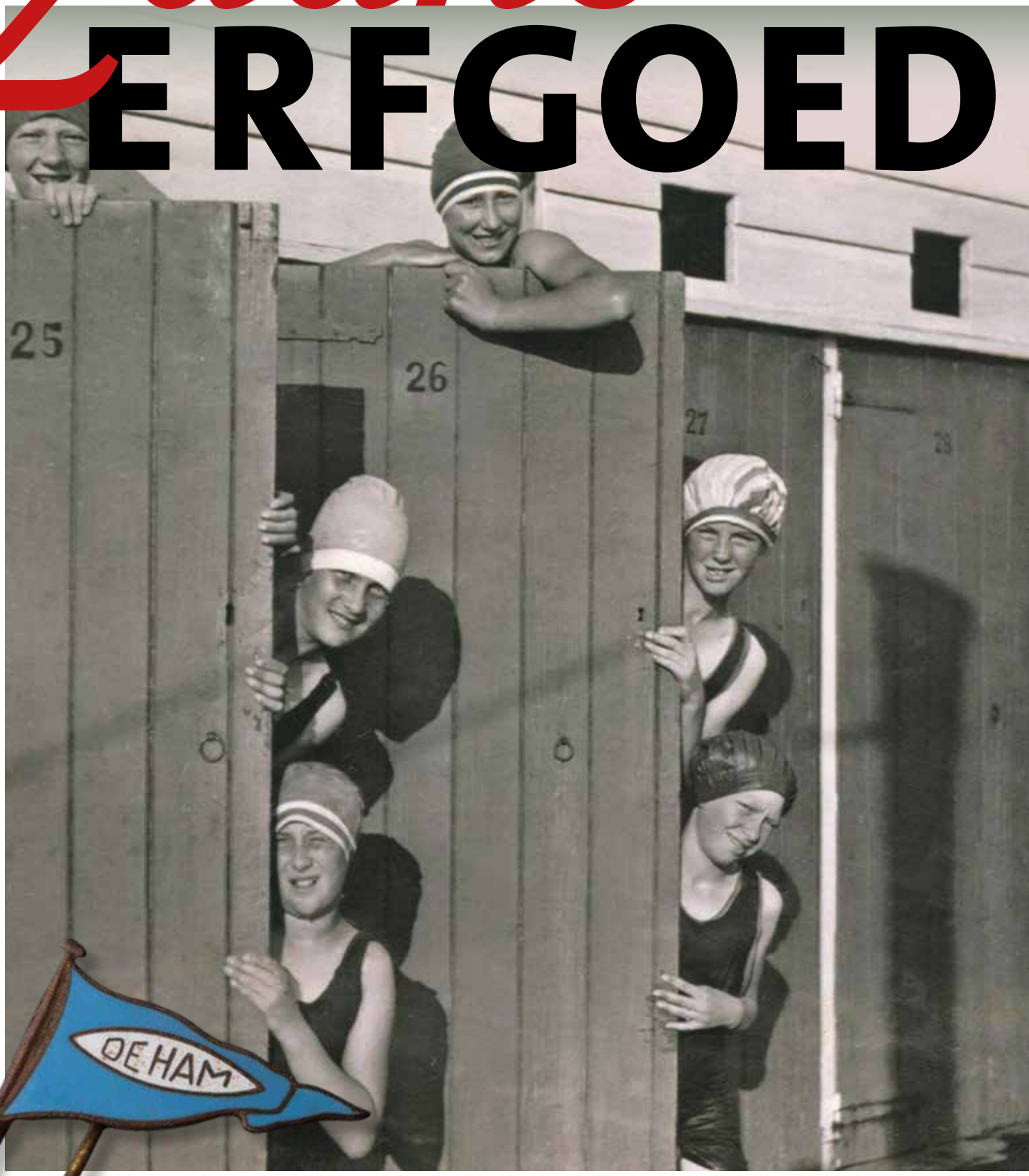

Garage Davidzon monument in Westzaan

Zwemvereniging De Ham viert eeuwfeest

Indeco Coignet leverde duizend huizen per jaar

Colofon
Zaans Erfgoed is een initiatief van Vereniging Zaans Erfgoed en verschijnt vier keer per jaar.
Uitgever Stichting Uitgeverij Zaans Erfgoed.
Bestuur Leonore Olde-Verburg, Peter Tange, Roel Woudt, Winnie de Wit.
Redactie Arjen van Ginkel, Lean van 't Hooft, Wim de Jong (fotografie), Giljam Klijn, Jos Lap (eindredactie), Rob Lengers, Leonore Olde-Verburg, Toon Olij, Frits Poiesz (voorzitter), Wietske van Soest (beeldredactie).
Aan dit nummer werkten verder mee Rianne van Diepen-Feld, Victor Enthoven, Manon Fonteijn, Claire Hart de Ruyter, Henk Heijnen, Piet Kleij, Ton de Lange, Bert Niesen, Peter Nugter, Herman Olde, Peter Roggeveen, Co Rol, Erik Schaap, Ron Sman, Emmie Snijders.
Vormgeving Rolf Kliffen.
Druk Huig Haverlag Printing.
Redactiesecretariaat Frits Poiesz, redactie@zaanserfgoed.nl
Abonnementen en ledenadministratie ledenadministratie@zaanserfgoed.nl

Zaans Erfgoed belicht alle mogelijke aspecten van erfgoed en geschiedenis, van archeologie tot industrie, van cultuur tot landschap en alles daartussen. Abonneren kan door lid te worden van Vereniging Zaans Erfgoed voor € 22,50 per jaar met een mail naar ledenadministratie@zaanserfgoed.nl of via de knop lid worden op onze website zaanserfgoed.nl

Omslag In het oude zwembad aan De Ham in Krommenie was er na de training vaak ook tijd voor ontspanning en vrolijkheid. Het clubspeldje stamt uit de jaren vijftig. HISTORISCH GENOOTSCHAP CROMMENIE, ARCHIEF CEES CARO/MELCHERT LEGUIJT

Het copyright van de artikelen in dit blad berust bij de auteurs. Overname in welke vorm dan ook kan alleen met schriftelijke toestemming van de uitgever. Wij doen ons best de rechten op illustraties te eerbiedigen. Wie desondanks meent rechten te kunnen doen gelden wende zich tot de uitgever.

albert keijzer zaandam

COLUMN

ROBERT LINNEKAMP

Erfgoed, alle dertien even-goed?

Robert Linnekamp.
WIETSKE VAN SOEST

Mensen die mij kennen, weten dat ik wat heb met taal. En toen het verzoek kwam voor deze column dacht ik meteen na over het woord 'erfgoed'. Eigenlijk is erfgoed een heel positief begrip! Een erf is een stuk grond dat je ruimte geeft, erven is iets dat je krijgt zonder dat je daarvoor wat hoeft te doen en een goed is ook alweer een bezit. En als bijvoeglijk naamwoord is goed ook weer een positief begrip. Kortom, allemaal positiviteit.
Zaans erfgoed zou dus heel veel mensen positief moeten aanspreken. Gelukkig is dat ook zo en dat is altijd goed te zien bij Bruna waar de boeken over Zaans erfgoed de toonbank en een flink kwadrant vullen.
Maar mensen met bezit weten dat je je goederen ook moet onderhouden. En dat het neigt uit te dijen. Je huis raakt vol. Je album raakt vol. Je hebt er steeds meer werk aan.
En zo is het met cultureel erfgoed ook. In de oudheid ging het nog slechts om zeven wereldwonderen maar als we nu kijken naar de Unesco Werelderfgoedlijst dan staan daar meer dan duizend(!) monumenten op.
Naast de culturele monumenten zijn er natuurlijke monumenten en Zaankanters moeten zeker weten dat het molenaarsambt – het beroep dus – inmiddels ook zogenaamd immaterieel erfgoed is.
Ook in het Zaanse ervaren wij die toename van monumenten: wat te denken van ons maritiem erfgoed, de bruine vloot, de scheepswerven en de vroege stoomschepen? Van het Zaanse papier? Van de petgaten, de vijverlandjes en de molenerven? En inmiddels is de Tweede Wereldoorlog gelukkig zo ver achter ons dat er nu ook aandacht komt voor naoorlogs erfgoed, zoals de Beatrixflat in Zaandam.
Waar ben ik aan begonnen bij Vereniging Zaans Erfgoed? Gaat ons kleine bestuurtje daar allemaal over? Is het allemaal het bewaken, beheren, restaureren waard?
En wat verdient onze meeste aandacht: het bedreigde of het waardevolste of dat wat het meest kenmerkende is voor de streek? Is alles even belangrijk?
In de beperking toont zich de meester, zegt het spreekwoord, dat eigenlijk bij mij als generalist niet zo past. Maar hoe bepalen we waar we prioriteit aan willen geven?
Ik weet het niet. Maar ik hoef daarover gelukkig ook niet alleen te beslissen.
Dat zullen we met elkaar moeten doen. Want samen weten we meer. En de optelsom van veel oordelen, zit vaak dicht bij de waarheid.
Ik ben benieuwd naar uw oordeel: of u vindt dat we alles even-(erf-)goed moeten doen of dat we soms ook wat kunnen of moeten (erf-)laten. ●

– Robert Linnekamp is penningmeester van Vereniging Zaans Erfgoed.

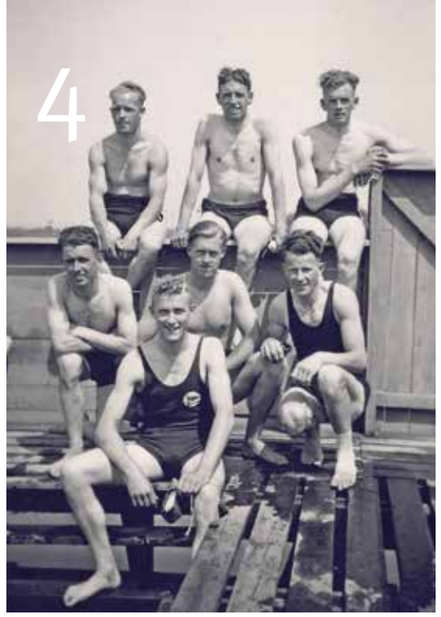

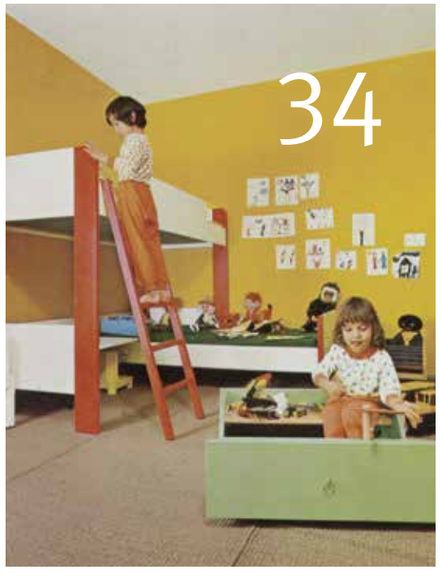

INHOUD

4 De Krommenieër **zwemvereniging De Ham** bestaat honderd jaar. Co Rol beschrijft een geschiedenis vol bijzondere initiatieven om jong en oud het zwembad in te krijgen.

9 De kersverse gemeente Zaanstad had binnen de kortste keren een fonkelnieuw **gemeentehuis aan de Bannehof**. Peter Roggeveen over de doortastende start.

10 De eerste **monumentenlijst**, overigens toen nog zonder juridische status, bestaat net aan een eeuw. Giljam Klein laat zien wat er van deze 'Lijst' met panden van voor 1850 nog overeind staat.

14 De Zaanstreek werd eind jaren veertig van de vorige eeuw aangewezen om naar **olie en gas** te zoeken. Peter Nugter vertelt over boortorens die verschenen in Zaandam en Oostzaan.

18 Ron Sman over de bevlogen geschiedenis van **Garage Davidzon** in Westzaan. Het in 1933 gestarte bedrijf sloot in 1988 noodgedwongen de deuren. De Stichting Zaanse Pakhuizen wil het monumentale pand graag behouden.

22 **Jac. P. Thijsse** schreef voor twintig van de vermaarde Verkade-albums – te zien in het Zaans Museum – de tekst. Claire Hart de Ruyter en Henk Heijnen onderzochten de bijzondere manier waarop de onderwijzer mensen de liefde voor natuur bij probeerde te brengen. In het museum is daaraan een presentatie gewijd.

24 'Onderweg' is de slogan van de Open Monumentendag dit jaar. Wietske van Soest heeft dat letterlijk opgevat en koos foto's vol voertuigen die de afgelopen 150 jaar voor het **openbaar vervoer** zorgden in de Zaanstreek.

26 Het Anti-discriminatie Bureau Zaanstreek is omgedoopt in **Discriminatie.nl Zaanstreek-Waterland** en bestaat inmiddels ruim dertig jaar. Coördinator Erik Schaap geeft aan waarom het bureau nog steeds niet gemist kan worden.

29 Het Gemeentearchief Zaanstad heeft sinds kort zeven exemplaren van het **floppy-disk-tijdschrift *Amiga Disk Magazine*** in de collectie. Emmie Snijders vertelt over Zaandammer Guur Hildesheim, de man achter het digitale tijdschrift.

30 Er zijn veel misvattingen over de Zaanstreek en slavernij aldus Victor Enthoven en Piet Kleij. Een hardnekkige dwaling is volgens beide auteurs dat op Zaanse scheeptimmerwerven **slavenschepen** zijn gebouwd.

34 Om een einde te maken aan grote tekort aan woningen na de Tweede Wereldoorlog werd **elementenbouw** geïntroduceerd. Manon Fonteijn beschrijft de geschiedenis van het bedrijf Indeco Coignet in Zaandam dat duizend huizen per jaar kon leveren.

En verder

38 **BOEKEN, ETC…**
Met onder meer een boek over Gé Franken, oud-burgemeester van Zaandam en een film over de bouw van de Noorder- en Zuiderkerk in Zaandam.

40 **ERFGOEDNIEUWS**
Glas-in-loodpanelen uit het gesloopte verenigingsgebouw van Wessanen, de laatste struikelstenen zijn gelegd.

46 **ERFGOEDMAKERS**
Ton de lange praat met vrijwilligers Ellen Chilla en Gerro Riepema over hennepdoekweven.

TEKST CO ROL | BEELD HISTORISCH GENOOTSCHAP CROMMENIE TENZIJ ANDERS VERMELD

Oevers vol publiek bij waterpolofestijn Nauernasche Vaart

Honderd jaar De Ham: een eeuw in vogelvlucht

Een juiste datum was niet meer te vinden, maar het moet 1920 of iets eerder geweest zijn. Toen maakte Het Witte Kruis een start met de bouw van wat een complete 'bad- en zweminrichting' zou worden. Het Witte Kruis, dat was officieel de Krommenieër afdeling van de gelijknamige 'Noord-Hollandsche Vereeniging tot afwering van epidemische ziekten en tot hulpbetoon tijdens epidemieën'.

In dat prille begin waren er niet meer dan acht kleedhokjes. Maar het zwembad in de Zuiderham was na de zomer van 1923 flink uitgebreid. Daardoor durfde voorzitter Preijer de leden in maart '24 best te voorspellen dat het in dat heldere, gezonde Ham-water drukker zou worden dan ooit. En die voorspelling kwam uit.

Zwemvereniging

Het einde van het seizoen naderde toen zweminstructeur Herman Bruins begin augustus werd aangesproken door een van de abonnementhouders, Jaap Buijs. Of hij er iets voor voelde om samen eens aan badmeester Cees Baars te vragen hoe die dacht over het oprichten van een zwemvereniging. Baars was meteen enthousiast.
Bruins en Buijs deden wat voorwerk bij dagelijkse zwemmers en op woensdag 13 augustus waren meer dan twintig enthousiastelingen erbij toen 'B & B' hun plannen ontvouwden. Nog diezelfde avond had de club, waarvoor de naam De Ham was gekozen, al elf leden. En nog voor tien uur die avond was er een eerste bestuur met Bruins als voorzitter én trainer. Buys werd secretaris en Cees Caro penningmeester. Enkele weken later koos het bestuur de clubvlag: een blauwe driehoek met een wit ovaal en daarin de naam van de vereniging.
In het eerste jaar na de oprichting, het bad telde toen 37 kleedhokjes, deed De Ham ook al meteen aan propaganda voor het zwemmen. In Uitgeest en Heemskerk werden demonstraties gegeven.
De daadkracht van het bestuur bleek verder uit het organiseren van een wedstrijd over één kilometer in de Nauernasche Vaart, ter gelegenheid van het eenjarig bestaan. Die wedstrijd zou een soort traditie worden, maar anders dan alle volgende keren zwommen de deelnemers in 1925 van de Veerbrug naar de spoorbrug en terug. De tocht werd gewonnen door penningmeester Caro, die ervaren maar buiten mededinging zwemmende Nereus-leden flink voorbleef.

Ronduit sensationeel was wat er op 1 juli 1957 in de Nauernasche Vaart gebeurde. De Ham hield toen (waarom weet niemand meer) een wedstrijd over één Engelse mijl. De 15-jarige Judith de Nijs uit Het Gooi vestigde een wereldrecord door de afstand af te leggen in 20 minuten en 25 seconden.

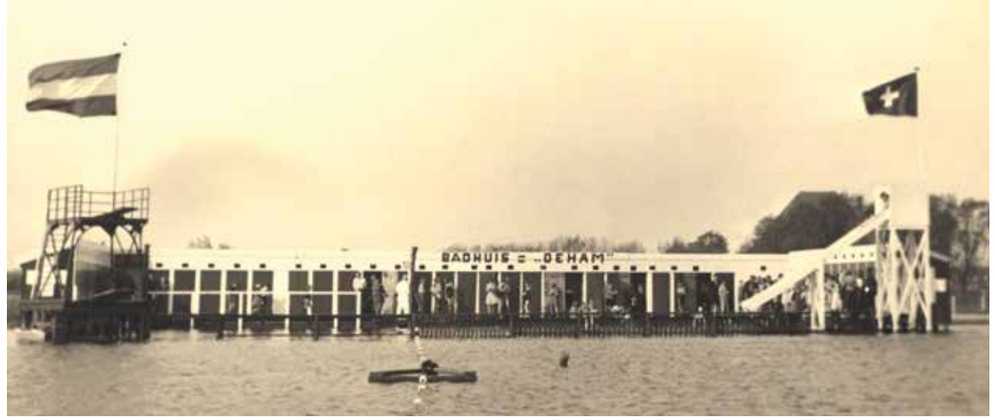

Foto van het geheel voltooide zwembad aan De Ham. De glijbaan zou na de oorlog verdwijnen.

De medaille die penningmeester Caro verdiende door het winnen van de eerste kilometerwedstrijd van zijn eigen club. Caro was ook een prima waterpoloër.

Vol bewondering kijkt het Krommeniese jongetje in 1925 naar Cees Caro, de langebaancrack van De Ham, die zojuist de kilometertocht heeft volbracht.

GROOTE PROPAGANDA
VOLKSZWEMWEDSTRIJD
in de Nauernasche Vaart te Krommenie, uitgeschreven door de Zwemvereeniging „DE HAM" te Krommenie.
Afstand 1000 M.
OP ZATERDAG 23 JULI 1927,
des namiddags om 4 uur precies, leder deelnemer ontvangt een herinneringsmedaille met inscriptie na afgelegde Baan. — Deelnemers(sters) gelieven zich op te geven vóór of op Donderdag 21 Juli 1927 bij den Heer Jb. CARO, Vlietsend 12, Krommenie.

Aankondiging in *De Zaanlander.*

Het allereerste waterpoloteam van De Ham. Met als keeper de latere badmeester Piet Schuitemaker. Op deze foto ook badmeester Baars (achteraan) en instructeur Bruins, een van de oprichters.

Waterpolo in open water

Ook de jaren daarna maakte de vereniging op diverse plaatsen propaganda voor het zwemmen. Niet zelden hoorde daar een waterpolodemonstratie bij, want veel leden waren in de ban geraakt van het spel met de 'lederen bal', waarvoor in open water (ook in De Ham) een met lijnen vol kurken aangegeven speelveld werd uitgezet.
Al in 1928 nam De Ham met een eigen waterpoloploeg deel aan de competitie van de Nederlandsche Zwem Bond. Die allereerste poloploeg bestond uit keeper Piet Schuitemaker, verdedigers Barend Schuitemaker, Jan Kramer, Jaap Vos en aanvallers Cees Caro, Jan Steyn en Jan van Heijningen.
In andere wedstrijden deden ook Meg Kok en Cees Woud mee. Het eerste zevental werd al een jaar later kampioen, terwijl het tweede team in een lagere competitie als tweede eindigde. Het kampioensfeest werd dunnetjes overgedaan tijdens de viering van het eerste lustrum in café De Roemer.
Een waterpolodemonstratie trok op 14 juli 1930 zoveel publiek aan beide kanten van de Nauernasche Vaart, dat penningmeester Caro er spijt van had dat niet iemand met de pet was rondgegaan.
In 1932 kon De Ham 1 opnieuw de kampioensvlag hijsen.
En weer twee jaar later leidde het 10-jarig bestaan van de club tot een grandioos feest, weer in 'clubgebouw' De Roemer. Het sportieve deel van het jubileumprogramma was opnieuw een waterpolofestijn in de vaart.
Toen instructeur Piet Schuitemaker (de opvolger van Bruins) op 5 mei 1936 slaagde voor het diploma zwemonderwijzer, aanvaardde hij meteen een baan als badmeester in Loosdrecht. Zijn broer Barend volgde hem op in De Ham. Piet zou pas in 1943 terugkeren naar De Ham, toen hij ook daar als badmeester aan de slag kon. Broer Barend was op dat moment voorzitter van de vereniging.
Begin 1940 betekende de ingebruikname van Sportfondsenbad Zaanland in Zaandam dat ook 's winters aan waterpolo en aan zwemtraining gedaan kon worden. De Ham leverde dat jaar trouwens een eerste zwemtalent af. Tinie van Tongeren, een adspirantje, werd tijdens kringwedstrijden tweede op de 50 meter borstcrawl. Een jaar later werd ze zelfs eerste op die afstand.
Een gedenkwaardige gebeurtenis deed zich voor tijdens de jaarvergadering van 1944. Voorzitter Barend Schuitemaker stelde toen voor om badmeester Cees Baars, die een jaar eerder op 70-jarige leeftijd met pensioen was gegaan, te benoemen tot erelid. De aanwezige leden gingen met een daverend applaus akkoord. Later dat jaar werd het 20-jarig bestaan op welhaast traditionele wijze gevierd met waterpolodemonstraties en een kilometerwedstrijd in de Nauernasche Vaart.

Badmeester Baars had er doorgaans weinig moeite mee even het middelpunt van de feestvreugde te zijn. Bijvoorbeeld na een diploma-uitreiking.

Tien jaar zonder zwembad

Gedurende de eerste naoorlogse jaren kreeg het dagelijks bestuur een vaste samenstelling die tot en met de jaren zestig zou duren, met voorzitter Jaap Klooster, secretaris Jaap Kan en penningmeester Meg Leguijt. Een andere belangrijke persoon was natuurlijk badmeester/trainer Piet Schuitemaker.
In 1955 maakte Het Witte Kruis bekend dat het zwembad in feite alleen nog maar geschikt was voor de sloop. Een jaar

Van deze zwemdiploma's (dit was A) zijn er honderden uitgegeven in het oude zwembad. ARCHIEF AUTEUR

Badmeester Piet Schuitemaker 'mocht' de poort van het oude zwembad definitief op slot doen. In 1965 werd hij de eerste badmeester van De Crommenije.

later had de gemeente al drie ontwerpplannen voor een nieuw bad. Er werd zelfs al gedacht aan een overdekt bad, maar het politieke klimaat werkte niet mee. Dat was jammer, vooral omdat in maart 1958 het water van de Zuiderham door de inspecteur van de volksgezondheid werd afgekeurd. Grote boosdoener was een nertsenfarm in de onmiddellijke nabijheid.
Tijdens de 'zwembadloze periode', die bijna tien jaar zou duren, ging De Ham trainen en spelen in buitenbad De Dolphijn in Assendelft. 's Winters was er onveranderd eens in de veertien dagen zwemtraining in het Sportfondsenbad. De andere weken werd er op zondagochtend aan conditietraining gedaan.
In 1962 ging het verloederde oude bad definitief op slot en werd het meteen gesloopt. De Ham had nog maar 85 leden, maar die bleken zeer gemotiveerd om actie te voeren voor een nieuw bad.
De gemeente Krommenie kwam met een plan en een breed samengestelde stichting 'ging de kar trekken'. Namens De Ham speelde secretaris Kan daarin een stuwende rol. En voorjaar 1963 was er in de gemeentelijke concertzaal een drukbezochte fancy-fair, die *f* 5000 opleverde voor het nieuwe zwembad.
In oktober gaf 'Den Haag' groen licht voor de bouw. Een jaar later, De Ham bestond toen veertig jaar, sloeg burgemeester Jan Provily de eerste paal voor het nieuwe bad en op 19 juni 1965 ging De Crommenije, waarvoor drie mensen de naam hadden bedacht, open. 'Good old' Piet Schuitemaker was toen de 'baas' over drie bassins en een grote speelweide.
De opening van De Crommenije en meer nog de ingebruikname van het Sportfondsenbad in Beverwijk hadden een indrukwekkende groei van het ledental tot gevolg. Onder impuls van de enthousiaste voorzitter Kees Knijnenberg trok De Ham, eerst met particuliere auto's, later per touringcar wekelijks naar het nieuwe overdekte bad. Dat zou zo blijven tot de opening van De Watering in 1970. In die vijf jaar had De Ham er een paar honderd leden bij gekregen, onder wie velen uit Wormerveer.

Kerstbomenverkoop

In de tweede helft van de jaren zestig was door de Ham-jongeren trouwens op veel manieren, onder meer door een zeepactie en een kerstbomenverkoping, actiegevoerd voor de stichting Overdekt Zwembad Zaanstreek-Noord.
Er kwam zelfs een jeugdbestuur, dat onder meer fiets-weekends organiseerde naar Schoorl en Heemskerk, en sinterklaasvieringen in bioscoop Centraal.
De gestegen contributie-inkomsten maakten het mogelijk dat in 1968 topzwemster Nel Plu-Bos kon worden aangetrokken als trainster van een groepje gretige Ham-jongeren, dat verrassenderwijs al snel aansluiting vond bij de nationale top. In 1969 nam dat selecte ploegje deel aan de Nederlandse kampioenschappen en in de categorie onder 12 won Ron Kerver zelfs goud op de schoolslag! Andere leden van het team waren Wilma Boon, Marja Schager, Margreet Scholtens en John Smit.
Toen in april 1970 De Watering in Wormerveer geopend was, werd door De Ham een scholierenwaterpolotoernooi gehouden, dat een langlopende traditie zou worden.
Nadat de wedstrijdzwemploeg, met onder anderen ook 'laatbloeier' Wim Karten (waterpoloër van Heren 1) in 1971 veel successen had geboekt, ging Rinus van Beek de waterpoloërs trainen en kreeg Nel Plu de leiding bij de waterpolodames en de wedstrijdzwemmers. Op 14 december 1972 werd in De Crommenije de eerste paal de grond ingeslagen voor het 50-meterbassin, dat op 1 september '73 in gebruik werd genomen. In juni was het jongens-waterpoloteam toen al kampioen geworden van de Kring Noord-Holland.

Omslag in het denken

Toen De Ham in 1974 vijftig jaar bestond, was de tijd rijp voor een omslag in het denken. Onder leiding van voorzitter Paul Hoogerwerf kwam het bestuur gaandeweg tot het inzicht dat het wedstrijdzwemmen (voor een betrekkelijk klein groepje leden) op den duur onbetaalbaar zou zijn. Daarom ging de club zich meer en meer op waterpolo richten en die koerswijziging leidde tot successen.

‹ 19 juni 1965. Burgemeester Provily doopt De Crommenije met een emmertje Ham-water.
GAZ 25_160_09919

Voorzitter Paul Hoogerwerf slaat de eerste paal van ''t Kluphois' naast de Watering.
GAZ 28_44259

Zo nam in 1977 voor de eerste keer Jongens onder 16 deel aan de nationale kampioenschappen. In 1985 volgde Meisjes onder 16 dit goede voorbeeld. Toen was op 30 april 1981 naast De Watering ook al een prachtig eigen gebouw geopend, 't Kluphois.
Ter ondersteuning van de breedteaanpak begon stichting De Ham 2000 in 1989 met het werven van fondsen. Ook kwam de stichting Zaanse Zwembaden toen met het voorstel De Dolphijn en De Crommenije, beide zeer verliesgevend, te sluiten. Boze Krommenieërs richtten de werkgroep Crommenijdig op, wat in 1991 leidde tot de onafhankelijke stichting De Crommenije, die weer een jaar later van Zaanstad toestemming kreeg het bad zelfstandig te exploiteren.
Op 1 maart 1990 was toen al gevierd dat Dames 1 promoveerde naar de hoofdklasse (nu Eredivisie). Drie jaar later volgde Heren 1 het voorbeeld van de vrouwen.
In 1998 werden de Meisjes onder 16 Nederlands kampioen en dat gebeurde in 2001 nog eens.
Op initiatief van Sjors Kamstra ging de 'hele Ham-jeugd' in 2002 aan het eind van de schoolvakantie een weekend kamperen in Borculo. Een traditie was geboren: de Borculo-kampen bestaan nog steeds en zijn een jaarlijks hoogtepunt.
Een bijzonder bestuur ontstond in 2003. Toen werd Thom Lewis als voorzitter opgevolgd door een driemanschap, dat naast hem bestond uit Tjalling Beets en Frans Schmidt.
Door ruimtegebrek moeten we over de laatste twintig jaar kort zijn. Niet zó erg, want veel leden hebben die tijd (deels) nog zelf meegemaakt. Bovendien staat het in januari verschenen jubileummagazine boordevol verhalen over die laatste decennia.

- **2004** - Waterpolo onder 12 voor de eerste keer Nederlands kampioen. In dat jaar kwam ook de startgemeenschap Zaanstad tot stand, bestaande uit De Ham, Alliance en Nereus. Deze TWZ (Top Waterpolo Zaanstad) ging een jaar later naar Barcelona voor een trainingskamp.
- **2006** - Heren 1 naar de WK Masters in de USA.

De eerste keer dat De Ham naar het nieuwe sportfondsenbad in Beverwijk trok, begon het plotseling te ijzelen. De eerste auto's reden door en bereikten heelhuids de plaats van bestemming, maar voorzitter Kees Knijnenberg, met acht kinderen plat op de grond in zijn bestelbus, waagde het er niet op. Hij stopte ter hoogte van De Krokodil, dus bij het zwemwater-van-weleer, wendde de steven en ging half in de berm rijdend terug naar huis. Later op de avond verdween de gladheid, waardoor iedereen veilig thuiskwam.

Kampioensteam 1982-'83. Bovenste rij v.l.n.r. Lex Szanto, Rick van 't Veer, Niels de Goede, Erik van den Brom en Jan Willem Takes. Voor v.l.n.r. Jan Koekenbier, Clim Rozemeijer, Rob Takes, Paul Hoogerwerf, Hans Commandeur en Kees Gorter. Knielend: Pjer de Goede.

- **2008** - Polotrainingskamp voor de jeugd in Split (Kroatië).
- **2014** - Begin van Swimstar, met als doel de jeugd meer te laten bewegen. Leerlingen van meer dan dertig scholen deden mee. Het leverde De Ham veel nieuwe leden op.
- De oude Crommenije ging op slot, maar al in 2016 begon de bouw van de nieuwe.
- **2017** - In december sloot De Watering.
- **2018** - Opening van de nieuwe Crommenije. In februari werd 't Kluphois verkocht en later dat jaar mocht Floris van 't Veer zich topscorer van de Eredivisie noemen.
- **2020** en 2021 - Covid-19 leidde ertoe dat alleen de competitie van de Eredivisie doorging: spelers werden wekelijks getest. In 2021 mocht De Ham zich Zaanse Club van het Jaar noemen.
- **2023** - Op 19 februari werd het eerste Debbie Best Jeugdwaterpolotoernooi gehouden. Debbie, die in 2022 aan borstkanker overleed, zette zich met hart en ziel in voor het jeugdwaterpolo.
- **2024** - Op 13 augustus bestaat De Ham honderd jaar. Op 7 september is er naast een officiële receptie een expositie over 'de eeuw van De Ham'. ●

Met dank aan Kees Knijnenberg en het Historisch Genootschap Crommenie.

– Co Rol speelde lang geleden waterpolo bij De Ham.

NIEUWENHUIJS & PEETOOM

20★22

PAKHUIZEN MOLENS WOONHUIZEN

Zuiderhoofdstraat 76 | 1561 AP Krommenie | 06 20 295 047 | www.nieuwenhuijs-peetoom.nl

HuigHaverlag.nl

De techniek van de toekomst, dankzij de ambitie van nu

Zaans vakmanschap sinds 1902 HuigHaverlag is een vooruitstrevende drukkerij, altijd al geweest. Neem onze ambitieuze ICT-afdeling. Hier vind je professionals die weten dat publishing meer is dan inkt op papier. Resultaat: innovaties op maat – oplossingen die het proces beter, sneller en goedkoper maken. De basis onder al onze activiteiten is onze Zaanse herkomst. Niet ingewikkeld doen, maar aan de slag gaan en altijd vooruit willen, dat kenmerkt onze aanpak. Meer weten over ons vakmanschap of onze ambities? Kijk op HuigHaverlag.nl of maak een afspraak, via (075) 612 73 73.

HUIGHAVERLAG PRINTING

Timmerfabriek Visser

TRAPPEN, DEUREN, RAMEN EN KOZIJNEN, LIJSTWERK, HOUTCONSTRUCTIES, BETIMMERINGEN EN RESTAURATIEWERK

Noorder IJ- en Zeeweg 8, 1505 HG Zaandam
T 075-6177984, F 075-6162819
info@timmerfabriekvisser.nl
www.timmerfabriekvisser.nl

Visser Hraam

50 JAAR ZAANSTAD

TEKST PETER ROGGEVEEN

Het bouwteam van aannemingsbedrijf J.P.A. Nelissen.

GAZ 25_148_09146

Bannehof in sneltreinvaart klaar

Het gemeentehuis aan de Bannehof voor de kersverse gemeente Zaanstad werd op 14 mei 1975 officieel geopend door Ferdinand Kranenburg, commissaris van de Koningin. Het ontwerp van architect Remmert Winkel bood plaats aan driehonderd ambtenaren die de beschikking hadden over 146 schrijfmachines.

Het gemeentehuis werd in sneltreinvaart gerealiseerd. Enkele data: Op 15 januari 1974 ging de eerste paal de grond in en op 15 januari 1975 werd het gebouw bedrijfsklaar opgeleverd. De bouwtijd bedroeg precies een jaar, ofwel 220 werkbare dagen. Dat was met name te danken aan het prefab-systeem.

De kosten van de bouw, inrichting en bijkomende werken kwamen uit op een totaalbedrag van 18.150.000 gulden. Er was zeer goed gecalculeerd want de overschrijding van de begroting was nihil. De snelle realisering van het gemeentehuis was te danken aan de slagvaardigheid van de toenmalige Ontwikkelingsraad, het samenwerkingorgaan waarin de zeven gemeenten die Zaanstad vormden, waren vertegenwoordigd.

De noodzaak om binnen een zo korte tijd te bouwen, had twee belangrijke redenen. De verspreide huisvesting van de verschillende afdelingen van de gemeentesecretarie werkte remmend op het vele werk dat na de vorming van Zaanstad verzet moest worden. Maar de belangrijkste reden was dat er direct na de vorming van de nieuwe gemeente een centraal punt voor de bevolking diende te komen.

Architect Winkel hanteerde bij zijn ontwerp de slagzin ‘De mens is de maat van alle dingen’. Dat resulteerde in een carrévormig gebouw met een hoogte van twaalf meter en een buitenruimte met een plein en vijver. De gehele opzet van het gebouw was volgens de architect zodanig dat nergens werd geprobeerd te imponeren. De inrichting was in handen van binnenhuisarchitect Willem Kruiswijk.

Het gemeentehuis stond destijds moederziel alleen aan de rand van een wijd polderlandschap, tegen de kleine wijk Rooswijk aan. Er was destijds zeer bewust gekozen voor deze plek. De opzet was dat het gemeentehuis in de toekomst deel zou uitmaken van het centrum van de nog te bouwen woonwijk Guisveld. Het zou allemaal heel anders lopen. Het beoogde stadscentrum kwam er nooit. Het Guisveld bleef zoals het was dankzij een golf van protesten vanuit de bevolking tegen de aantasting van het natuurgebied.

In 2013 werd de leegstaande Bannehof alweer gesloopt. Bestuur en ambtenaren van Zaanstad hadden inmiddels onderdak gevonden in een nieuw stadskantoor bij station Zaandam. ●

TEKST GILJAM KLIJN | BEELD GEMEENTEARCHIEF ZAANSTAD,
THEO VAN DER KOOGH

Woningen pas vanaf 1921 op monumentenlijst

Helft van de huizen op ‘de Lijst’ staat er nog

In 1921 verscheen ‘een voorlopige lijst der Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst’ (hierna ‘de Lijst’). In deel V hiervan staan de monumentale panden in de Zaanse gemeenten. Hoe is het deze gebouwen vergaan? Welke panden werden honderd jaar geleden als monument gezien? En welke zijn er nu nog? De zoektocht leverde ook inzicht op in een eeuw monumentenbeleid in de Zaanstreek. [1]

Noorderhoofdstraat 74, Krommenie, bakstenen huis met een rijkversierd houten voorschot, bouwjaar 1786.

Heiligeweg 4, Krommenie. Woning met deurkalf uit 1722 en fraaie makelaar. Gesloopt in 1961 voor winkelcentrum.

J.J. Allanstraat 326, Westzaan. Houten huis met rijkversierd voorschot in Lodewijk XVI- stijl (1785).

Oostzijde 388, hoek Kikkerspad, Zaandam. Huis met deurkalf uit 1726, gesloopt voor uitbreiding van Hilko.

Eind negentiende eeuw kwam bij de Rijksoverheid het besef op dat sommige panden vanuit historisch oogpunt het behouden waard waren. Het ontbrak echter aan een inventarisatie van monumenten en die was nodig om bescherming te kunnen geven.
In 1903 besloot minister Abraham Kuyper tot een landelijke inventarisatie. Een commissie onder leiding van de legendarische architect Pierre Cuypers ging aan de slag. De voortgang van de inventarisatie verliep traag.
Pas in 1921 kwam het deel dat betrekking had op Noord-Holland gereed. In 1933 was de Lijst voor alle provincies af. Juridische status had deze niet. Er was geen bescherming tegen sloop. Alleen de gemeente kon het verdwijnen van monumenten voorkomen.

Particuliere gebouwen

Alleen panden van vóór 1850 kwamen in aanmerking om op de monumentenlijst te komen. Er was een onderscheid in diverse categorieën monumenten. We beperken ons in dit artikel tot de particuliere gebouwen.
In 1921 staan in de Zaangemeenten 82 particuliere gebouwen op de Lijst. Dat aantal is vergelijkbaar met het aantal in Enkhuizen. In plaatsen als Broek in Waterland en De Rijp zijn het er maar vier. Westzaan komt alleen al op tien.
Op de Lijst staan vooral statige stenen koopmanshuizen met houten groene fronten en fraai houtsnijwerk, witte deurkalven en makelaars uit de achttiende eeuw. Ook enige volledig houten huizen hebben een plek gekregen. Bijzonder tegelwerk gold als aanbeveling.

De panden bevinden zich vooral langs de dijken en linten, zoals de Westzijde en Oostzijde in Zaandam, de Noorder- en Zuiderhoofdstraat in Krommenie, de Lagendijk in Koog aan de Zaan en de Gortershoek in Zaandijk.

Duurdere woningen

Hier bevonden zich destijds de duurdere woningen. Ook enige statige boerderijen, bijvoorbeeld boerderij De Schans aan de Zandweg in Wormer, stonden op de Lijst. In Zaandam waren twintig monumenten. Ook Zaandijk, Westzaan, Krommenie en Koog aan de Zaan telden veel monumenten. Assendelft, Wormerveer en Oostzaan hadden er maar een paar.
Theo van der Koogh, publicist over de Zaanse houtbouw, heeft in de jaren veertig van de vorige eeuw veel van deze monumenten gefotografeerd. Een aantal daarvan staat bij dit artikel. Ze geven een goed beeld van het soort gebouwen dat op de Lijst stond.
Het publiceren van de Lijst was voor de verenigingen De Zaansche Molen en de Vereeniging tot Instandhouding en Uitbreiding der Zaanlandsche Oudheidkundige Verzameling ‘Jacob Honig Jansz. Jr.’ aanleiding om in 1926 bij de gemeenteraden van de Zaanse gemeenten te pleiten voor een monumentenverordening, zodat er bescherming was voor de panden.
Beide verenigingen hadden zelfs een concept monumenten-verordening opgesteld. De gemeenteraden hoefden deze alleen maar goed te keuren. De meeste gemeenten deden dit niet. In Krommenie met het argument dat er al zoveel verordeningen zijn. De burgerij houdt haar monumenten zelf wel in stand, vond men.

In Koog aan de Zaan waren burgemeester en wethouders wel positief over een verordening. De meerderheid van de gemeenteraad echter niet. Het gemeenteraadslid Piet van Wort wilde aan de verordening toevoegen dat ‘de beide verenigingen zich verbinden alle kosten voor de instandhouding der monumenten benodigd te zullen voteren’. Dat was natuurlijk niet te bedoeling.
Ook aantasting van het eigendomsrecht was een veel gebruikt argument tegen een verordening die monumenten moest beschermen. De gemeente Zaandam deed nog wel navraag bij andere gemeenten naar verordeningen, maar de gemeenteraad zag er geen brood in.
Alleen de gemeente Westzaan besloot in 1926 een monumentenverordening op te stellen. Krommenie volgde in 1938.

Zaans Schoon

De meeste gemeenten boden dus geen bescherming aan de monumenten op de Lijst. Vooral als gevolg van de uitbreiding van de industrie langs de Zaan werden ondertussen veel monumenten gesloopt.
In 1946 kwam een aantal personen bijeen, onder wie Theo van der Koogh, die zich zorgen maakten over de toekomst van de Gortershoek. Ze verenigden zich in Stichting Zaans Schoon met als doel ‘de bescherming, de bevordering en documentatie van de landschappelijke en steden-bouwkundige rijkdom en schoonheid van de Zaanstreek’. De leden maakten een bestemmingsplan voor de Gortershoek en boden dat de gemeente Zaandijk aan. Zaans Schoon constateerde dat al meer dan de helft van de panden op de Lijst was gesloopt. In een tijdsbestek van twintig jaar! De Lijst vond men ook onvolledig. Om te

Hoogstraat 12, Koog aan de Zaan. Goedjaarseind van steen met houten klokgevel, achttiende eeuw.

Kopermolenstraat 3, Zaandam. Gesloopt in 1986. De houten gevel siert nu Boschstraat 1, Zaandijk.

Lagedijk 80, Zaandijk. In 1710 gebouwd door C.J. Honig, nu Honig Breethuis.

Lagedijk 238, Zaandijk. Koopmanshuis d' Mol, midden zeventiende eeuw. In 1974 verhuisd naar de Zaanse Schans.

voorkomen dat de andere helft ook gesloopt zou worden, kwamen ze met de gedachte om een reservaat te realiseren voor bedreigde panden. Dit werd later de Zaanse Schans.

Wat is er nog over?

Begin jaren zestig kwam er een nieuwe monumentenwet. Panden konden worden bestempeld als rijksmonument. Veel van de gebouwen van de Lijst, die nog niet gesloopt waren, werden rijksmonument. In Zaandam soms tegen de zin van de gemeente in.
Gemeente Westzaan was daardoor begrijpelijkerwijs bang dat na een opgaan in Zaanstad haar monumenten geen bescherming meer zouden genieten. In 1973 gaf de gemeenteraad met een eigen lokale verordening opnieuw bescherming aan monumenten in deze gemeente.
Het tij keerde echter. Begin jaren tachtig ontwikkelde gemeente Zaanstad een monumentenbeleid. Een aparte afdeling werd met de zorg voor monumenten belast. De grote binnenstedelijke industrie-uitbreiding was voorbij en de grootste verkeersdoorbraken waren ook gerealiseerd, dus daarvoor hoefden ook geen monumenten meer te wijken.
De afgelopen vijftig jaar zijn er geen monumenten meer van de Lijst gesloopt. In Westzaan zijn bijna alle panden van de Lijst nog aanwezig. Van de oorspronkelijke elf panden zijn er twee verbrand en is er een verplaatst (Villa Rote). Ook in de Gortershoek in Zaandijk en aan de Noorder- en Zuiderhoofdstraat in Krommenie kunnen we nog veel panden vinden. Anders is de situatie in Zaandam. Hier zijn nog maar twee van de twintig panden op de voorlopige Lijst over, namelijk Het Calff-huis, Westzijde 38, en het Huis met de Haan, Oostzijde 260.
De monumenten zijn overigens niet altijd op plek te vinden waar ze ooit werden gebouwd. Van de 82 particuliere monumenten op de lijst zijn er twaalf verplaatst. Op kosten van Honig zijn in 1939 vier woningen in de Dubbele Buurt in de Koog naar het Openluchtmuseum in Arnhem verhuisd. Ook Zuiderhoofdstraat 123 in Krommenie en Westzijde 37 in Zaandam zijn daarheen verplaatst.
Een argument om met het idee voor de Zaanse Schans te komen was ook behoud van de panden voor de Zaanstreek. Hier bevinden zich vijf panden van de Lijst. Lagedijk 156 in Zaandijk bevindt zich sinds 1974 in het Zuiderzeemuseum in Enkhuizen.
In de jaren twintig riep de sloop van Hoogstraat 15 in Koog aan de Zaan veel verzet op, onder meer van Evert Smit. Evert Smit was lid van de directie van de Zaanlandsche Stoomdrukkerij in Koog aan de Zaan. Hij was een van de oprichters van Vereniging De Zaansche Molen in 1925. In 1927 werd het pand Hoogstraat 15 in Koog aan de Zaan verplaatst naar de Museumlaan. Het Molenmuseum werd erin gevestigd.
De andere helft van de monumenten op de Lijst bestaat niet meer. Soms zijn gevelstenen bewaard. In het Honig Breethuis in Zaandijk bevinden zich nog twee gevelstenen die hier zijn geplaatst na sloop in 1934 van het huis met de gouden Salm, Westzijde 9, en een gevelsteen van een wijnpakhuis, Noorderhoofdstraat 35 te Krommenie.
Het gevelvoorschot van het pand Kopermolenstraat 3 in Zaandam, gesloopt in 1986, kunnen we nu in Zaandijk terugvinden op Boschstraat 1.

Anno 2024 zijn er in Zaanstad 599 monumenten. Hiervan zijn er 274 rijksmonument. Niet alleen het rijk kan panden als monument aanwijzen, ook de gemeente Zaanstad kan dat. Er zijn 249 gemeentelijke monumenten. En dan zijn er ook nog 84 provinciale monumenten.
Vereniging Zaans Erfgoed heeft een afspraak met de gemeente Zaanstad dat zij jaarlijks een voorstel kan doen om panden aan de gemeentelijke monumentenlijst toe te voegen.
De gemeente Wormerland is ook actief op het gebied van monumenten. In deze plaats zijn 72 monumenten, waaronder 34 gemeentelijke. Gemeente Oostzaan telt zeven rijksmonumenten. Tot nu toe zijn er geen gemeentelijke monumenten aangewezen in Oostzaan.

Westzijde 38, Zaandam. 'Het Calff-huis' in Lodewijk XV-stijl. In 1704 gebouwd door reder Nicolaas Calff.

Hoogstraat 15, Koog aan de Zaan. 'Het Huis met de IJzeren Brug', ca.1790 gebouwd in Lodewijk XVI-stijl. In 1925 geschonken door weduwe A. Honig-Kluyver voor de aanleg van het Koogerpark. Na overplaatsing naar Museumlaan 18 in gebruik als Molenmuseum.

Westzijde 37, hoek Herengracht, Zaandam. Voorgevel met pilasters uit de achttiende eeuw. Pand van drukkerij Stuurman, overgeplaatst naar het Openluchtmuseum, Arnhem.

Inkeer

Het behoud van zo veel monumenten in Westzaan en Krommenie zal ermee te maken hebben dat er in deze gemeenten al voor de oorlog een monumentenverordening was. Ook in Zaandijk was de invloed van de gemeente positief. Deze werkte direct na de oorlog mee aan het behoud van de Gortershoek. Gemeente Zaandam vond de ontwikkeling van de industrie belangrijker dan het behoud van monumenten. Gelukkig keerde het tij na de eenwording van zeven Zaangemeenten tot Zaanstad. Na 1980 zijn er weinig monumenten van de Lijst gesloopt. Dat betekent niet dat er geen monumenten meer verloren gaan.
Er zijn ook nu nog veel discussies tussen gemeente en erfgoedpartijen over behoud van panden. Vereniging Zaans Erfgoed speelt daarbij een belangrijke rol. Deze gaan over andere panden dan die op de Lijst, zoals houten arbeiderswoningen, naoorlogse woningen en fabriekspanden. De geschiedenis leert dat ijveren voor behoud daarvan loont. Nu per 1 januari 2024 de omgevingswet van kracht is, kan de invloed van erfgoedpartijen nog groter zijn. De gemeenten zijn namelijk verplicht bij het maken van ruimtelijke plannen rekening te houden met cultuurhistorische waarden en daarover te overleggen met belanghebbende partijen. ●

Boerderij De Schans, Zandweg 4, Wormer. In 1965 gesloopt.

NOOT

1 Omdat adressen in de afgelopen honderd jaar zijn veranderd was niet altijd duidelijk om welke monumenten het ging. Om dit na te gaan ben ik geholpen door Jan van der Male van Gemeentearchief Zaanstad, het Historisch Genootschap Wormer en de Historische Vereniging Koog-Zaandijk.

BRONNEN

- Beeldbank De Zaansche Molen, lemma's: Kopermolenstraat 3 en Evert Smit.
- Brinkman, Pim, 'De monumentenlijst. Van voorlopige lijst tot relationele database' in: *Jaarboek Monumentenzorg 1997*.
- Delpher, lemma Monumentenverordening.
- Gemeente Zaanstad, *Monumentennota* 1981.
- Koogh, Th. van der, 'De ontwikkeling van de belangstelling voor de Zaanse houtbouw' in: *Anno 1961*, nr. 62 juni 1977.
- Rogge, Carla, 'Openluchtmuseum Arnhem', *Encyclopedie van de Zaanstreek*, 1991 deel 2.
- 'Vijftien jaar Zaanse Schans' in: *Anno 1961*, nr. 60 december 1976.
- Zwart, Hans, 'De geschiedenis van de Zaanse Schans', *Zaans Erfgoed* nr. 37 (zomer) 2011.

TEKST PETER NUGTER

Olie of gas in de Zaanse bodem?

Na WOII werd overal gespeurd naar hulpbronnen

In de jaren na de Tweede Wereldoorlog werd in Nederland gezocht naar natuurlijke hulpbronnen zoals aardolie en aardgas. Er werd begonnen met een oriënterend onderzoek bij een vijftal regio's, verspreid over Nederland. Zaandam en Oostzaan maakten daar deel van uit.

De Zaanse bodem wordt vooral gekenmerkt door veen en water. Een slappe bodem, die het bouwen van huizen en fabrieken ingewikkeld maakt. Er moet voor de stevigheid met lange palen worden geheid. Straten hebben de neiging voortdurend te verzakken en moeten regelmatig worden opgehoogd.
Die slappe ondergrond ligt wél op oudere en veel hardere grondlagen die in de geologische geschiedenis van ons land zijn gevormd. De doorsnede van de bodem onder het dorp Oostzaan laat dat duidelijk zien. En dit betreft dan nog slechts een doorsnede van dertig meter onder de oppervlakte. Daaronder bevinden zich nog veel oudere lagen, die in meer of mindere maten hard en afsluitend kunnen zijn. En daar was de Nederlandse Aardolie Maatschappij (NAM) in de jaren na de oorlog naar op zoek. Onder harde en afsluitende lagen zou zich aardgas en aardolie kunnen bevinden. Op andere plaatsen in het land was dat al aangetoond. En we weten dat zich in Groningen een heel groot gasveld bevindt.

Boortoren in de Heijermansstraat, Zaandam, 1950. GAZ 21_53092

Ontploffingen

Met behulp van seismografisch onderzoek werd de ondergrond van de onderzochte regio's in kaart gebracht. Bij dit onderzoek worden geluidsgolven via ontploffingen de grond ingestuurd. Aan het oppervlak is dan een doffe plof te horen en dichtbij kunnen lichte trillingen te voelen zijn. De onderliggende structuren en aardlagen kaatsen de golven verschillend terug, waarna de signalen aan het aardoppervlak worden opvangen. Deze opgevangen geluidsgolven leveren de benodigde gegevens op. En daarmee kan – tot wel zes kilometer diep – een beeld worden geschetst van de ondergrond.
Vanaf 1949 wordt de bodem in het hele land systematisch onderzocht. Aan de hand van de uitkomsten wordt een inschatting gemaakt over de mogelijkheid om in de diepere ondergrond inderdaad olie of gas aan te treffen. Bij het oriënterend onderzoek in Zaandam en Oostzaan was de indruk gewekt dat het de moeite waard was om daar een grondboring te verrichten.

Onrust

De NAM vroeg op 28 januari 1948 een bouwvergunning aan voor het tijdelijk plaatsen van een boortoren van 27 meter en nevengebouwen zoals een machinehuis en kantoor in Zaandam. De bouwkosten zouden *f* 475,- bedragen. En al op 5 maart 1948 werd deze vergunning verleend. Allereerst werd er aan de Heijermansstraat, vlak bij het huidige Burgemeester In 't Veldpark, pal naast de huizen een boortoren opgericht. En dat heeft veel indruk gemaakt, al was het alleen al vanwege de enorme hoogte ervan. Om nu de bevolking hierover te informeren en vooral gerust te stellen was al lang vóór het bouwen aan voorlichting gedaan.
Al in 1936 werd onder grote belangstelling in het Flora Theater de Shell-reclamefilm *Aardolie, van Put tot Pomp* vertoond. Er was voor deze avond een onverwacht grote aanvraag naar plaatsbewijzen, waardoor een groot deel van de aanvragers moest worden teleurgesteld. Voorlopig althans, want de dinsdagavond erop kwam er een tweede avond in het Apollo Theater.
Ondanks de film en de voorlichting maakten de kranten na de bouw van de boortoren melding van onrustgevoelens bij veel mensen in de omgeving ervan. Wat te doen als de bron zou gaan spuiten? En wat als er inderdaad olie of gas zou worden aangetroffen? Met de kennis van nu niet helemaal onterecht.
Maar ook schuwden de kranten niet om de lezers te trakteren op 1 aprilgrappen. Op 31 maart 1948 werd in *De Zaanlander* aangekondigd dat er olie was gevonden en de volgende dag konden burgers tussen 9 en 10 uur een kannetje van ten hoogste tien liter olie komen ophalen. *De Typhoon* van diezelfde dag wist het volgende te melden: 'De volgende dag zou er een boortoren worden gebouwd op het terrein van QSC (voetbalclub in Wormerveer, red.).' Er werd met klem opgeroepen om hiertegen te komen protesteren…

Spelende kinderen voor de boortoren in de Heijermansstraat, 1950. GAZ 21_47465

Bericht in *De Typhoon,* 22 maart 1948.

Op zoek naar olie

Als Typhonist goed is ingelicht zijn de werkzaamheden op het terrein achter de Heijermansstraat zover gegvorderd, dat na de Paasdagen met de eigenlijke olieboringen kan worden begonnen. Als het nu zuivere arachide wordt komt de redactie even met een flesje.

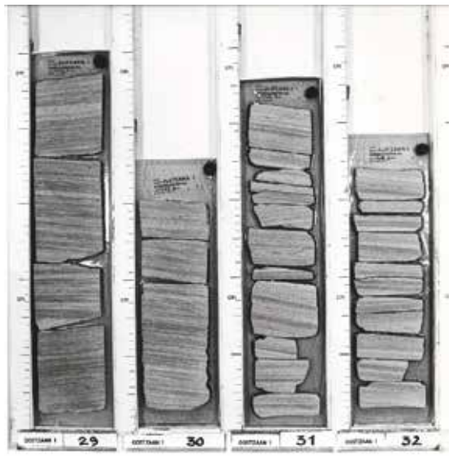

Boorkernen locatie Oostzaan van 1368 meter diepte.
ARCHIEF NAM ASSEN

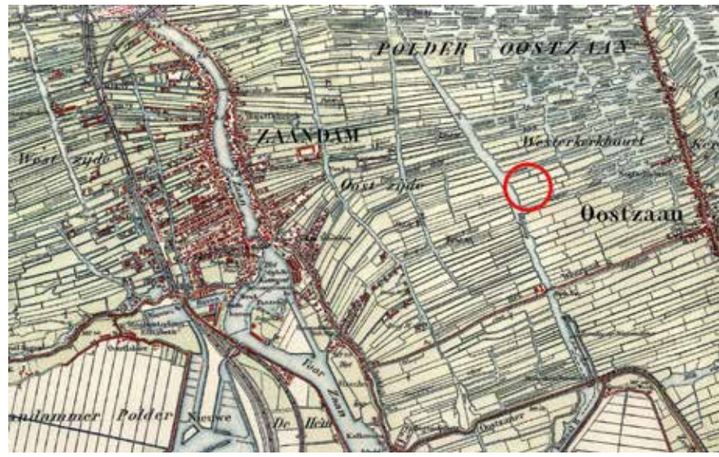

Boorlocatie Oostzaan, 1949.
KAART TOPOTIJDREIS

De techniek van het boren

Met een boorkop op een massieve stang wordt eerst een ruim gat geboord in het natte veen en de daaronder liggende zandgrond. Om instorting te voorkomen wordt direct om de acht à negen meter met enkele halfronde, maar in elkaar passende stalen platen een koker gemaakt. Wanneer deze platen zijn aangebracht wordt verder geboord en begint het omhullen steeds weer van voren af aan. En zo gaat men de diepte in.
Het boorgruis wordt naar boven gehaald en door deskundigen geanalyseerd. Eenmaal aangekomen op massief materiaal wordt een holle boor gemonteerd. Hiermee wordt dan elke keer een stuk boorkern naar boven gehaald, dat ook weer kan worden geanalyseerd. De boorkernen worden bewaard in een depot van de NAM bij Assen, waar ze nog steeds liggen. Hier bevinden zich inmiddels vele duizenden van deze boorkernen uit het hele land.
Op 20 april 1948 was in Zaandam een boordiepte van 768 meter bereikt. Uiteindelijk zou er tot 950 meter diep worden geboord. Men vond niets op deze locatie, beschouwde de boring als mislukt. Wel waren de diepere bodemlagen in kaart gebracht. De boortoren werd afgebroken om elders weer te worden opgebouwd. Een groep leerlingen van de ULO Zaandijk was nog net op tijd om op deze locatie kennis te nemen van het interessante bedrijf.

Oostzaan

Op 6 november 1949 wordt een begin gemaakt met de bouw van een boortoren op het land van de Nederlandse Hervormde Gemeente in Oostzaan, in de toen nog maagdelijke Polder Oostzaan. De locatie was bij en op het water van de Watering, de grenssloot tussen Zaandam en Oostzaan. Ook hier werd de bevolking voorgelicht over

De boorinstallatie aan de Watering in Oostzaan, 1949. GAZ 21_01857

Kalksteengroeve nabij Winterswijk.
GEOLOGIEVANNEDERLAND.NL

Loopspoor van de Nothosaurus Marchicus met links de pootafdruk en rechts de opvulling ervan. Gevonden door de auteur in de groeve te Winterswijk. COLLECTIE AUTEUR

Schedel van de Nothosaurus Marchicus. Links de onderkaak. DE MUSEUMFABRIEK

de werkzaamheden. Het bestuur van de afdeling van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen besloot de laatste lezing van het winterseizoen aan de boringen te wijden. Vele belangstellenden waren gekomen naar gebouw Concordia om de heer J. Pisuisse, perschef van de NAM aan te horen. Medegedeeld werd dat in Oostzaan drie of vier weken later met het boren zou worden begonnen.
De firma Fleur uit Koog aan de Zaan kreeg de opdracht om er voor de bouw van de zware boortoren de benodigde heipalen te slaan. Het ging om driehonderd palen van vijftien meter lengte, die de boortoren moesten gaan dragen.
Bij het boren stuitte men op een diepte van 1300 meter op een zeer harde gesteentelaag. Hierdoor moest van type boor worden gewisseld. Uiteindelijk werd in februari 1951 een diepte van 2763 meter bereikt. Helaas liep de boor daar vast. Met explosies heeft men getracht deze los te werken. Het is niet duidelijk of dit is gelukt. Er werd in ieder geval geen olie of gas aangetroffen. Wel heeft men ook daar weer daar nuttige informatie opgedaan over de opbouw van de ondergrond.

Muschelkalk

En wat werd er nu in diepe lagen aangetroffen? Om een voorbeeld te geven: op de diepte van tussen de 925 en 1000 meter werd de geologische formatie 'Muschelkalk' aangeboord. De Muschelkalk is een pakket gesteentelagen in de ondergrond dat voorkomt in grote delen van West- en Midden-Europa. Het bestaat uit een afwisseling van kalksteen, mergel en evaporietlagen (een gesteente dat is ontstaan door indamping) en is gevormd in het Midden-Trias, een geologische periode van ongeveer 240 tot 230 miljoen jaar geleden.
De kalksteen is gevormd doordat zeer fijne slibdeeltjes op de bodem van de toenmalige zee neerdaalden. Dit proces ging miljoenen jaren gestaag door. In de loop van de tijd bouwden zich zo tientallen meters dikke kalksteenlagen op. Nederland, evenals grote delen van West- en Midden-Europa, lagen toen in de Muschelkalkzee, een ondiepe, rustige waddenzee, die een inham vormde van de onmetelijke –toenmalige – Thetysoceaan.
Na het terugtrekken van de zee kwam de kalk als gesteente boven water. In het Midden-Trias, leefden er de eerste saurièrs. In Nederland wordt de Muschelkalk dicht bij de oppervlakte ontsloten in de omgeving van Winterswijk. Daar wordt de kalk gewonnen voor de landbouw en verhardingsdoeleinden. En daar zijn ook inderdaad de fossiele resten van schelpen en de botresten van de Nothosaurus Marchicus gevonden, een uitgestorven reptielensoort van zo'n twee meter lengte.
De formatie Muschelkalk werd overigens ook in Zaandam aangeboord op een iets geringere diepte dan in Oostzaan: tussen 864 en 950 meter. Dat roept de vraag op of de in de Winterswijkse steengroeve gevonden reptielensoort ook hier heeft rondgelopen, zo'n 240 miljoen jaar geleden?
Onwaarschijnlijk is dat niet, maar door de grote diepte van het Muschelkalk niet meer na te gaan.
Ook in andere delen van Noord-Holland is gezocht naar olie en gas. In 1951 werd er geboord in de Haarlemmermeer. Hier werden gas en olie aangetroffen. In 1964 en 1965 volgden Heerhugowaard, Bakkum, Heemskerk en Bergen. Alleen in Bergen werd gas gevonden. In 1975 werd in Alkmaar geboord en ook gas gevonden. In 1977 volgde Landsmeer, zonder resultaat. En recentelijk is nog gas gevonden in Egmond-Binnen. ●

– Peter Nugter is amateurgeoloog en publicist.

BRONNEN

- Bezoek aan het depot van de NAM in Assen in 2019.
- Gemeentearchief Zaanstad OA-0200 Bouwvergunningen Zaandam, zoekterm boortoren.
- geologievannederland.nl/fossielen/reptielen/nothosaurus
- https://www.sodm.nl/sectoren/olie--en-gaswinning
- https://www.nlog.nl/datacenter/brh-overview zoekterm Oostzaan (Database NAM).
- Lezing dr. ir. Ivo Stulemeyer over diepboringen voor NGV te Zwolle.
- Rijksgeologischedienst NLOG_GS_PUB_20121108-00-30_OZN-01.PDF.
- Schilstra, J.J. e.a., *De Polder Oostzaan* (1979), 106.
- *De Typhoon,* zoekterm: boortoren.
- *De Zaanlander,* zoekterm: boortoren.

ADVERTENTIES

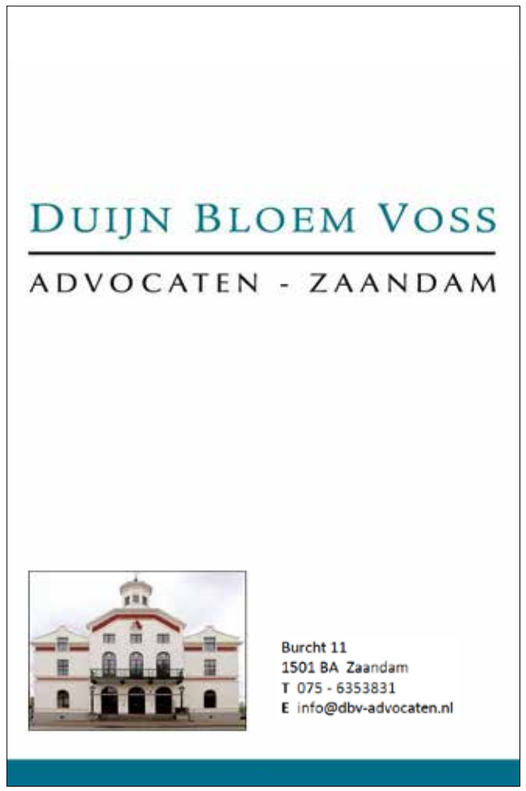

Een kijkje achter de schermen van het Zaans Museum
Natuurliefhebber Jac. P. Thijsse schreef teksten voor twintig van de 35 plaatjesalbums van Verkade. In de schatkamer van de Verkade Experience in het Zaans Museum is als eerbetoon aan deze pionier een presentatie over de bijzondere werkwijze die hij hanteerde om mensen de liefde voor de natuur bij te brengen.

TEKST CLAIRE HART DE RUYTER EN HENK HEIJNEN

Met Verkade-albums leerde publiek van natuur te genieten

Thijsse koos voor zachte vorm van activisme

Vandaag vinden we de natuur belangrijk. Dat was anderhalve eeuw geleden wel anders. Terwijl alleen kunstenaars en idealisten aandacht vroegen voor de natuur, verdween in 1871 het laatste stukje oerbos van Nederland.[1] Velen zagen dat als vooruitgang: een ontoegankelijke wildernis veranderde immers in '...eene der schoonste boerderijen in Nederland'.

Samen met zijn vriend Eli Heimans (1861-1914) was onderwijzer Jac. 'Ko' P. Thijsse (1865-1945) een van de eersten in Nederland die de natuur zag als een waarde op zich en niet als een te temmen voorraadschuur met voedsel. Thijsse trad de natuur met verwondering tegemoet. Zijn leven lang bleef hij zich verbazen over alle inheemse flora en fauna in Nederland.

Thijsse en Heimans

Als jonge onderwijzer maakte Thijsse lange wandelingen in en rond Amsterdam en beschreef in dagboeken de planten en dieren die hij tegenkwam.[2] Heimans, ook onderwijzer én gek van de natuur, trok met zijn leerlingen naar buiten om ze zelf te laten voelen, ruiken en proeven. Hij schreef het boek *De levende natuur. Handleiding bij het onderwijs in de kennis van planten en dieren op de lagere school, in het bijzonder voor groote steden.*

Deze revolutionaire lesmethode over de kennis van planten en dieren sprak Thijsse meteen aan. Vanaf hun ontmoeting in Amsterdam in 1893 publiceerden ze samen boeken, tijdschriften en kranten. Ze richtten niet alleen het natuurblad *De Levende Natuur* op, maar namen ook het initiatief tot de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten. Thijsse zei over zijn vriend: 'Zonder Heimans zou ik nooit geworden zijn wat ik nu ben; hij heeft mij den weg gewezen, met mij samen den weg gebaand; wij, in onze jaren, oogsten, wat vooral door Heimans, die nu al vele jaren in het graf rust, was gezaaid.'[3]

Het was vooruitstrevend dat de Zaanse koek- en beschuitfabriek Verkade in 1905 Thijsse koos voor hun nieuwe marketingcampagne: albums over de natuur met in te plakken plaatjes. Thijsse, inmiddels een bekende schrijver over de natuur, wilde aanvankelijk niet '...voor de reclame...' schrijven, liet hij in het *Algemeen Handelsblad* weten. Hij ging overstag toen hij begreep dat hij een groot publiek kon bereiken; de albums kon gebruiken als podium voor natuurbescherming.

De campagne was revolutionair: niet alleen presenteerde de albums de natuur als zelfstandig onderwerp, maar ook stemde Verkade in met de eis van Thijsse dat hun naam niet op de voorkant zou prijken. Zo ontstond een unieke serie plaatjesalbums die stuk voor stuk op zichzelf staan. Voor die plaatjes moest je wel beschuit van Verkade kopen. Thijsse schreef de tekst voor twintig kwalitatief hoog aangeschreven plaatjesalbums met de natuur in Nederland als onderwerp die gretig aftrek vonden. In de collectie van het Zaans Museum bevinden zich alle albums, vele gedrukte plaatsjes en talloze originele aquarellen voor de plaatjes. Daarvan wordt elk kwartaal een wisselend deel tentoongesteld.

Het Naardermeer

Begin 1905 publiceerde Thijsse in het tijdschrift *De Levende Natuur* over het Naardermeer. Net als het laatste stukje oerbos wilde men die wildernis opdoeken: het moest de vuilstortplaats van Amsterdam worden. De politiek stemde gelukkig tegen. Daarmee was het gevaar nog niet geweken, want het meer werd te koop gezet. In lijn met cultuurmonumenten riep Thijsse het Naardermeer uit tot natuurmonument. Begeesterd prees hij het gebied aan als een groene oase vol bijzondere bewoners.

Om het gebied echt te redden moest je het kopen. Samen met Heimans richtte Thijsse daarom de Vereeniging tot Behoud van Natuurmonumenten op. Binnen een jaar telde de vereniging genoeg leden om het Naardermeer aan te kopen. Het eerste natuurmonument van Nederland was een feit. Er zouden er nog vele volgen.

Thijsse nam vaak gasten mee naar het Naardermeer en betrok ze zo bij het behoud van het gebied. Dit bracht donaties en nieuwe leden voor Natuurmonumenten. Ook leden van het Koninklijk Huis bezochten het Naardermeer voor een middagje ontspanning in een schuitje of in de winter op de schaats.

Jactivisme

Thijsse koos met samenwerking en educatie voor een zachte vorm van activisme. Dit 'Jactivisme' is voelbaar in zijn Verkade-albums, waarin hij zijn liefde voor de natuur overbrengt op een groot publiek. Dankzij het album *Het Naardermeer* (1912) kreeg het natuurgebied landelijke bekendheid.

In het album neemt Thijsse de lezers mee op de verkenningen vanuit zijn schuitje, met notitieboekje en verrekijker op zak, varend tussen het riet door. De rake illustraties van Jan Voerman jr., Jan van Oort en Willem Wenckebach versterken de teksten van Thijsse.

Het Zaans Museum staat het hele jaar in het teken van Jactivisme. Ook na 150 jaar is natuurbescherming hard nodig, zeker nu het voortbestaan van veel plant- en diersoorten onder druk staat. De noodzaak van het bestaan van de vereniging die Thijsse in 1905 oprichtte en de andere natuurorganisaties is dus nog steeds groot.

In de schatkamer van de Verkade Experience is de presentatie *Jactivisme* tot eind januari 2025 te zien.

Zaans Museum, Schansend 7, Zaandam. Dagelijks open van 10-17 uur. ●

– Claire Hart de Ruyter en Henk Heijnen werken beiden als conservator in het Zaans Museum.

Eigentijds Jactivisme

Het Zaans Museum wil hedendaags positief activisme een gezicht en podium geven op de eigen sociale mediakanalen. Wie 'Jactivisten' – de term is door het museum bedacht – zoals Thijsse kent, kan die nomineren voor 'Jactivist van de week' via communicatie@zaansmuseum.nl

Boven: *Vischschuiten en karen,* Willem Wenckebach, 1912, aquarel. COLLECTIE ZAANS MUSEUM, ZAANDAM

***Rietbossen, gesneden,* Willem Wenckebach, 1912, aquarel.** COLLECTIE ZAANS MUSEUM, ZAANDAM

Prins Hendrik, J. Th. Oudemans, Jac.P. Thijsse en de vissers Jan Hoetmer en zijn zoon, 1909. COLLECTIE HEIMANS EN THIJSSE STICHTING

***Kikkerbeet,* Willem Wenckebach, 1912, aquarel.** COLLECTIE ZAANS MUSEUM, ZAANDAM

NOTEN

1 Prenger, Kevin, 'De Nederlandse natuur door de eeuwen heen'. Bespreking van *Het bedwongen bos – Nederlanders en hun natuur* van Dik van der Meulen, in *Historiek* 18 oktober 2022. Vindplaats https://historiek.net/de-nederlandse-natuur-door-de-eeuwen-heen/149348/. Geraadpleegd op 19 maart 2024.

2 Onder de titel *Jac. P. Thijsse. Nu ga ik er eens op uit* werden in 2021 twee dagboekdelen uitgegeven die de jaren 1884-1887 en 1894-1898 beslaan. Het bewijs dat de boodschap van Thijsse nog springlevend is.

3 Geciteerd in: Coesèl, Marga, *Wanhoop nooit aan vooruitgang. Brieven van Jac. P. Thijsse*, Amsterdam 2012, 13-15.

TEKST RON SMAN | BEELD ARCHIEF DAVIDZON
TENZIJ ANDERS VERMELD

Garage Davidzon, een werkplaats om te behouden

Westzaanse garage uit 1933 nog grotendeels intact

De garage van Davidzon in Westzaan is met haar oorspronkelijke inrichting uit 1933 voor een groot deel nog intact. Het bedrijf aan de J.J. Allanstraat werd ruim honderd jaar geleden gesticht en kent een bevlogen geschiedenis. Stichting Zaanse Pakhuizen maakt plannen om dit erfgoed als garage te bewaren.

Stichter van het bedrijf, Johannes Davidzon, is de in 1889 geboren jongste zoon van Willem Davidzon (1849-1914), arbeider en brievengaarder en van Elizabeth Bakker (1847-1900). Zij woonden in het West-Friese Oosterblokker.

Johannes stamt rechtstreeks af van Zeger Davidzon (1764-1799), geboren te Venhuizen. Deze Zeger bewoont met zijn gezin een boerderij in Tersluis bij Venhuizen. Na de inval in Noord-Holland van de Engelsen en Russen in 1799 is deze voorvader gefusilleerd.
Zeger wordt door de Franse bezetter veroordeeld wegens collaboratie met het invallende Engelse leger. Hij heeft een contract afgesloten met de opdracht te zorgen voor levering van hooi en graan voor de paarden van de Engelsen. Een beeldje, gemaakt door Truus Menger (een destijds bekende West-Friese kunstenares en verzetsstrijdster, vriendin van Hannie Schaft, red.), getuigt nog van deze gebeurtenis. Een groot deel van deze afstammelingen van een oud-Schots geslacht is nog woonachtig in West-Friesland.[1]
Fietsen en motorrijden wordt de passie van de jonge Johannes. Of hij zich in zijn jeugdjaren in Oosterblokker – we praten over het begin van de twintigste eeuw – al een actief fietser mocht noemen, is niet bekend. Zeker is dat hij dat op 20-jarige leeftijd wel is. Dat blijkt uit zijn rijbewijs, dat geldig is voor het jaar 1910 en is uitgegeven door de Nederlandsche Wieler Bond. Dit document ontvangt hij niet als ingezetene van zijn geboorteplaats Oosterblokker, maar van Zaandam. De Zaanstreek trekt hem blijkbaar vanwege de economische dynamiek en het betere toekomstperspectief van deze streek.

‹ Johans rijbewijs van de Nederlandsche Wieler Bond, 1910.

Dat Johannes uiteindelijk voor Westzaan als woon- en werkplaats kiest, heeft een meer romantische achtergrond. Johannes raakte verliefd op de Westzaanse Maria de Graaf, wier vader een kistenmakerij had.
Van zijn hobby maakt Johannes zijn beroep. Hij vestigt zich in 1913 aldaar als Bondsrijwiel- en Motorhersteller. Zijn werkplaats is een bestaande houten loods naast de woning op de J.J. Allanstraat 299. Op de plek van deze loods zal later de huidige stenen garage worden gebouwd.

Woonhuis naast werkplaats

Het echtpaar Davidzon-de Graaf betrekt na hun huwelijk in 1917 het woonhuis naast de werkplaats van Johannes. Deze woning annex winkel is in 1906 gebouwd door de Zaandamse timmerman Bakker en tot 1917 verhuurd aan slager Dirk Kuijt. Het echtpaar krijgt daar drie kinderen: Elisabeth Catharina (Lies) in 1918, Gerard Willem (Gerard) in 1920 en tot slot Geertruida Maria (Truus) in 1929.
Het zijn vooral fietsen die vanaf de start in 1913 in zijn zaak worden verkocht en gerepareerd. De 24-jarige Johannes is de officiële Bondsrijwielhersteller en daarmee lid van de ANWB, de toeristenbond voor Nederland. Hij wordt agent van eersteklas Nederlandse rijwielfabrieken.
Johannes koopt in 1920 een eigen auto en start daarmee ook een autoverhuurinrichting. Vanaf 1923 worden reparaties aan auto's uitgevoerd en is er dus dan ook sprake van een garagebedrijf. Het is daarmee een van de eerste bedrijven in zijn soort in de Zaanstreek.
Begin jaren dertig beschikt Davidzon over twee tweedehands autobussen voor het vervoer van plaats- en streekgenoten naar elke gewenste plek. Lies fungeert vanaf de latere jaren dertig ook als taxichauffeuse.

Reclamevloeiblad annex nieuwjaarswens 1918.

Annonce opening Garage Davidzon met eerste hefbrug 'aan de Zaanstreek'.

7 januari 1933. Opening nieuwe garage. Rechts Johan Davidzon met naast de Shell-pomp (een Gispen-ontwerp) zijn echtgenote Marie.

In het begin van de 20e eeuw was het straatbeeld in de Zaanstreek qua vervoer vooral bepaald door paard en wagens, rijtuigen en hondenkarren, gevolgd door fietsen, motorfietsen en automobielen. De eerste auto's kunnen vooral als speeltjes van de rijken worden beschouwd.
Pas met de komst van de T-Ford, als massaproduct, begint aan het eind van de jaren '10 van de vorige eeuw de opmars van de auto. Echter, het grootschalige personenvervoer wordt in de jaren '20 vooral bepaald door autobusdiensten, die in de Zaanstreek als paddenstoelen uit de grond schoten.[2]

Zaterdag 7 januari 1933 is een belangrijke datum voor het bedrijf. Op deze dag wordt een nieuwe autogarage en rijwielherstelplaats geopend.
'Wie de oude garage heeft gezien zal versteld zijn welke verandering er heeft plaatsgevonden', schrijft een verslaggever van *De Zaanlander* op 6 januari 1933 in zijn dagblad. 'De nieuwe garage is zo groot is dat zelfs de grootste wagens binnen kunnen rijden: door de voordeur naar binnen en door de achterdeur via de wasinrichting naar buiten.'
De verslaggever schrijft verder dat de garage met de nieuwste snufjes is ingericht. Wat hem het meest trof, was de draaibare hydraulische hefbrug, die wagens ongeveer anderhalve meter van de grond kon opheffen. Deze hefbrug is in de Zaanstreek de enige in zijn soort, wordt trots door Johannes verteld.
Met bewondering wordt over de durf van Johannes in de crisistijd van de jaren dertig gesproken. Het gemeentebestuur spreekt van een aanwinst voor het dorp. Johannes heeft voor deze investering ferm zijn nek moeten uitsteken met een hypothecaire lening van *f* 6000.

Bedacht moet worden dat zijn gedurfde stap plaatsvindt in een tijd waarin de eerste Zaanse autobedrijven opkomen. De jonge bedrijfstak heeft het in die jaren moeilijk. Technische kennis van automobielen ontbreekt vaak. Bovendien lenen de Zaanse wegen zich nog nauwelijks voor gemotoriseerd wegverkeer. Een automobiel in deze tijd is slechts voor welgestelden weggelegd. Ondanks deze schrale marktomstandigheden ziet Johannes de toekomst van zijn bedrijf zonnig in.
Het noodlot slaat enkele jaren later echter hard toe. Eerst sterft moeder en echtgenote Maria in 1938 op slechts 50-jarige leeftijd, niet veel later in 1940 gevolgd door Johannes, die dan ook 50 is. De oudste twee kinderen (Lies en Gerard) zijn dan pas 22 en 20 jaar. De jongste zus, Truus, is nog maar 11.
Wat een ontzetting moet dit onheil in het gezin hebben gegeven. Hoe moet het nu verder? De kinderen besluiten het garagebedrijf zo goed mogelijk voort te zetten. De dreiging dat hun jongste zus uit huis geplaatst moet worden, wenden beide oudsten af door zich over haar te ontfermen. De drie kinderen worden ieder voor een derde deel eigenaar van het garagebedrijf.
Gerard neemt de werkplaats op zijn jonge schouders en Lies de administratie. Lies neemt daarbij tegelijkertijd de zorg voor haar kleine zus op zich. Gerard wordt gelukkig ondersteund door betrokken medewerkers, waarbij Jan Sol een bijzondere plaats zal innemen. Deze wordt tientallen jaren een geliefd en vast gezicht van het garagebedrijf.
De oorlog zorgt voor stilstand en zelfs achteruitgang.

Oorlog zorgt voor stilstand

Johannes wordt daarbij als stuwende kracht node gemist. De financiële positie van het bedrijf wordt alleen maar slechter. In de vroege naoorlogse periode verkeert de garage in zwaar weer. Een faillissement lijkt aanstaande.

Citroëns voor de deur bij Davidzon, 20 juni 1927.

Truus Davidzon ‘bestuurt’ een 1932 model Ariel motorfiets. Foto ca. 1934.

De foto’s van Johan Davidzon (ca. 1927) en zijn zoon Gerard (ca. 1986) hangen nog altijd op kantoor. WIM DE JONG

Truus heeft over een zwarte bladzijde in de familiegeschiedenis het liefst voor altijd willen zwijgen.
Toch is die voor haar traumatische ervaring te tekenend voor de veerkracht van de kinderen Davidzon om hierover te zwijgen.
Het bericht bereikte hen dat hun faillissement bekend werd gemaakt via een aangeplakte aankondiging aan het gemeentehuis van Westzaan. Wie van de twee zusters het is geweest is niet bekend, maar één van de twee zusters is vliegensvlug op de fiets gestapt en heeft resoluut de aankondiging van de muur gescheurd. Met haar spaargeld heeft zij vervolgens de meest nijpende schuld weten te voldoen. Het faillissement werd hiermee afgewend, een vernedering voorkomen.[3]
De nijpende financiële situatie leidt uiteindelijk ook tot veranderingen in de zeggenschapsverhoudingen binnen het garagebedrijf. Bij notaris Walig in Zaandijk draagt Gerard op 24 september 1947 zijn deel in het bedrijf aan zijn oudste zuster Lies over. Lies wordt hiermee voor twee derde deel bedrijfseigenaar. Gerard komt dan als werknemer in dienst van het garagebedrijf. Met zijn papieren verkrijgt de garage een Bovag-certificaat en twee Shell-pompen.

Twee nieuwe autospuiten voor de Westzaanse brandweer, 29 oktober 1938. GAZ 22_05177

Flinke groei

De jaren vijftig, zestig en zeventig brengen een flinke groei van het aantal verkochte auto's. Dit heeft natuurlijk een positieve invloed op het garagebedrijf. De garage staat immer garant voor degelijkheid, kwaliteit en service.
Het is Gerard die in 1987 als eerste van de drie nazaten van Johannes op 67-jarige leeftijd overlijdt. Ook de gezondheid van Jan Sol laat het dan afweten. Het voortbestaan van de garage is wederom in gevaar.
Overdracht van het bedrijf aan een opvolgende ondernemer of collega wordt nog wel gepoogd, maar lukt helaas niet meer. Noodgedwongen sluit Garage Davidzon rond 1988 voorgoed haar deuren. De werkplaats blijft vanaf die tijd verlaten. Truus – ongetrouwd - blijft na het overlijden in 1999 van haar eveneens ongehuwde zuster Lies tot haar dood in 2023 in de ouderlijke woning naast de garage wonen.
Truus besluit – uit zorg voor de instandhouding van het familiale erfgoed – de woning, de werkplaats en de inventaris te schenken aan de Stichting Zaanse Pakhuizen. Met de aanvaarding van de schenking is de stichting de hoedster van Truus’ ouderlijk erfgoed geworden.
De garage is ook het thuishonk van een Ford-brandweerauto anno 1938, de oude Zuiderspuit. Vermeldenswaard is ook dat de garage de niet-officiële naamgever is van de nabijgelegen ‘’Brug van Davidzon’’.
De Vrijwillige Brandweer Westzaan wordt op zaterdagmiddag 22 oktober 1938 versterkt met twee nieuwe Ford-brandweerautospuiten. De eerste, de Noorderspuit, is voor het noordelijke gedeelte van de Gemeente, de tweede voor het zuidelijke gedeelte. De ingebruikneming die middag is een zodanig grote gebeurtenis dat zelfs de Polygoon-filmwagen is gekomen om de ingebruikneming te vereeuwigen.

Lies Davidzon poseert bij de in opdracht van Shell gemoderniseerde gevel, 1970.

In de garage een Ford Taunus 17M (links), Ford Taunus 1300 en een Mini, ca. 1960.

Johannes Davidzon wordt tot zijn overlijden in 1940 chauffeur van de Zuiderspuit. Midden in de oorlog wordt het lot van beide aanwinsten voor het dorp bezegeld. De bezetter confisqueert alle brandweerauto’s in de omgeving, zo ook beide Westzaanse autospuiten. De Noorderspuit is al in beslag genomen, maar wakkere lieden waarschuwen de bemanning in de Zuid voor de snode plannen van de bezetter. Vliegensvlug wordt van de Zuiderspuit de banden afgenomen. Deze spuit wordt hierdoor van een waarschijnlijke ondergang gered.
De Noorderspuit is tijdens de slag om Berlijn onherstelbaar beschadigd geraakt. Na zijn diensttijd in 1962 wordt de Zuiderspuit aan Verkade verkocht en 10 jaar later door Gerard Davidzon teruggekocht.
Gerard gaat de spuit erg aan het hart. Van jongs af aan speelt hij een rol als chauffeur bij de Westzaanse Brandweer. Gerard restaureert de inmiddels antieke brandweerwagen. Hij heeft tot zijn overlijden in 1987 met de spuit vele oldtimer-evenementen bezocht.
In 2018 komt de spuit na enige reparatie wederom tot leven, goedgekeurd door de Rijksdienst Wegverkeer. De wagen krijgt zijn definitieve thuis in de garage van Davidzon.[4]
De tijd heeft bij Davidzon stilgestaan. Dit geldt voor de woning, maar in het bijzonder voor de garage. Feitelijk is er niets veranderd aan de situatie van de inmiddels 85-jarige en toentertijd zo moderne garage, zoals de verslaggever van *De Zaanlander* in 1933 schreef. De werkplaats biedt daarmee een uniek tijdsbeeld van een voor de jaren dertig nieuwe bedrijfstak en is daarom waard om behouden te blijven, bevestigt Stichting Zaanse Pakhuizen.
De plannen van Stichting Zaanse Pakhuizen zijn gericht op de instandhouding van de garage anno 1933. Hiertoe zullen de huurpenningen van de woning vooral gebruikt worden voor de instandhouding van de authentieke garage. Het streven is om de garage onderdak te laten bieden aan zowel antiek Zaans brandweermaterieel als aan een restaurator van antieke auto’s. ●

Met dank aan Bart Nieuwenhuijs en Margriet Dubbelboer.

– Ron Sman is amateurhistoricus en schrijver.

De Ford V8 brandweerwagen, klaar voor deelname aan een oldtimerevenement, ca. 1985.

In de werkplaats heeft de tijd stil gestaan. ALFONS VAN SCHIJNDEL

NOTEN

1 *Het Schotse geslacht Davidzon, Zeger Davidson en andere nakomelingen*, website Historische Vereniging ‘Suyder Cogge’.
2 *Dagblad Zaanstreek*, 31 december 1999.
3 Verhaal verteld door Truus Davidzon aan Bart Nieuwenhuijs.
4 *De Zaanlander*, 24 oktober 1938.

BRONNEN

- Archief Garage Davidzon en Truus Davidzon.
- Contactgroep Auto- en Motorrijwiel Historie, conam.info.
- *Het Schotse geslacht Davidson, Zeger Davidson en andere nakomelingen* (1999), Historische Vereniging ‘Suyder Cogge’.
- ZaanWiki, lemma: Autobedrijven.

SAMENSTELLING WIETSKE VAN SOEST

Anderhalve eeuw openbaar vervoer in de Zaanstreek

Van handbediend schuitje tot elektrische buurtbus

‘Onderweg’ is dit jaar de slogan van Open Monumentendag. Wij kiezen voor overzetschuitjes, stoomschepen, veerponten, spoortreinen en autobussen om van hier naar daar te gaan. Ruim 150 jaar Zaans openbaar vervoer in foto’s.

Schroefboot Burgemeester Ferf II, ca. 1910. GAZ 21_01316

Raderboot De Zaanstroom, ca. 1850. GAZ 83_00376

Overzetschuitje van Veken, 1925. WATERLANDS ARCHIEF

De oude Zaandammerboot, 1890. GAZ 41_07324

Alkmaar Packet, Noordeinde, Wormerveer, ca. 1925. GAZ 21_07571

De Hempont en Alkmaar Packet, 1925. GAZ 21_25843

Ontspoorde stoomlocomotief, 1904. GAZ 21_18011

Zeswieler van N.V. Omnibus Mij. Zaanland, 1923. GAZ 21_02843

Vodo-omnibus van Jan Verveen Pz., 1925. GAZ 82_01482

Mea-busdienst Zaandam-Krommenie, 1938. GAZ_22_23819

Autobus van Enhabo N.V., 1957. GAZ 21_02864

Veerdienst Prins Hendrikkade-Eiland, Zaandam, 1959. GAZ 22_02367

NS-stoptrein Mat ’64 (‘Apenkop’), halte Hembrug, 1970. TIM BORIC

De nieuwe Enhabo-lijnbus, 1991. GAZ 28_35511

Buurtbus van MeerPlus (m.net.nl), 2023. BUURTBUS ZAANSTREEK ZUID

TEKST ERIK SCHAAP

Discriminatie.nl wil het liefst niet meer nodig zijn

In 1996 opgericht bureau heeft het drukker dan ooit

Er zullen niet veel organisaties zijn die hopen zichzelf zo snel mogelijk te kunnen opheffen. Toch is dat waar de Zaans-Waterlandse stichting, die intolerantie en onverdraagzaamheid bestrijdt, sinds het prille begin naar streeft. Die wens en de werkelijkheid lopen nogal uiteen: Discriminatie.nl heeft het drukker dan ooit tevoren.

Het Bureau Discriminatiezaken organiseerde vele jaren de fakkeloptocht tegen discriminatie die op 24 december door Wormerveer en Krommenie trok (en die, met andere organisatoren, nog steeds plaatsvindt). Ieder jaar nemen er enkele honderden mensen aan deel. GAZ61_01829

‹‹ De mini-Pride Walk van De Zaanse Regenboog trok op 12 juni 2016 langs het kantoor van het Bureau Discriminatie-zaken in de Botenmakersstraat. DE ZAANSE REGENBOOG

Sinds 1 januari 2024 zijn de zeven gemeenten in de Zaanstreek en in Waterland een organisatie rijker: Discriminatie.nl. Helemaal nieuw is dit regionale meldpunt tegen ongelijke behandeling overigens niet. Eerder ging het onder andere namen door het leven. En al voordat het van de grond kwam, bestond er een handvol Zaanse organisaties en initiatieven die ook als doel hadden om bescherming te bieden aan minderheden.
De verschijningsvorm wisselde dus nogal eens van gedaante, maar de basisgedachte bleef overeind: iedereen anders, iedereen gelijk. Of in ieder geval gelijkwaardig, zoals taalpuristen niet nalieten op te merken.

Hans Janmaat

Voor de aanloop naar wat nu formeel Discriminatie.nl Zaanstreek-Waterland heet, moeten we ruim veertig jaar terug. In 1982 mocht Hans Janmaat namens de Centrumpartij plaatsnemen in de Tweede Kamer. Voor het eerst sinds de Tweede Wereldoorlog kreeg een extreemrechtse politicus een zetel in de nationale volksvertegenwoordiging. Het kwam tot tegendemonstraties, woorden van afschuw en politieke *cordons sanitaires,* maar in de navolgende jaren zou de CP (later Centrumdemocraten) schoksgewijs blijven groeien.
Al in 1983 werden er bureaus tegen racisme opgericht, in Rotterdam en Haarlem. Het was een reactie op de steeds openlijker beleden vreemdelingenhaat die door Nederland ging en dan ook in het parlement klinkt.
In de navolgende jaren verrezen er langzaam maar gestaag meer antidiscriminatiebureaus. Het bestuur van Zaanstad zag het probleem van de groeiende kloof eveneens en opende eind 1983 in het eigen informatiecentrum aan de Peperstraat een expositie over discriminatie.
‘De gemeente spreekt zich dus ondubbelzinnig uit’, liet de gemeentelijke afdeling Voorlichting weten. ‘In de vorm van de tentoonstelling, maar ook in de vorm van een nieuwe service: het instellen van een centraal discriminatiemeld-punt.’ Dat meldpunt kreeg een plek bij het kabinet van de burgemeester, destijds Arie Lems. ‘Een plaats waar men in alle vertrouwen terecht kan’, aldus het college.
De praktijk wees anders uit. Niet alleen Zaanstad, maar ook andere plaatsen waar een door de gemeente opgezet meldpunt werd ingericht (zoals later bijvoorbeeld in Oostzaan) ontvingen amper klachten over discriminatie.
De drempel om te melden was te hoog, de naamsbekend-heid te gering, het vertrouwen in de instituties niet optimaal en de meldingsbereidheid daardoor klein.

Actiegroepen

Inmiddels waren er in Zaanstad ook actiegroepen opgericht die de rassendiscriminatie te lijf gingen. Het meest zicht-baar was het Anti-Fascisme Komitee Krommenie (AFKK). Tussen 1982 en 1984 haalde deze groep meermalen de landelijke media. Allereerst door zich te keren tegen de naam Von Braunstraat in Krommenie, een eerbetoon aan de nazistische raketgeleerde annex ruimtevaartpionier.
De AFKK-actie zette aan tot felle debatten, maar de straat kreeg uiteindelijk wel een nieuwe naam.
Rumoer ontstond er ook toen Dirk Smit als AFKK-lid en coach van het eerste zaterdagelftal van GVO voorstelde om de shirts van ‘zijn’ spelers te tooien met de Komitee-naam. De ledenvergadering van de club verbood deze vorm van shirtsponsoring uiteindelijk, maar toen was het punt – in de vorm van veel media-aandacht – al gemaakt.
In navolging van het AFKK ontstond ook in Zaandam een comité tegen fascisme (AFCZ). Dat timmerde wat minder aan de weg, maar opende wel een telefoonlijn ‘via welke mensen hun ongerustheid over fascistische ontwikkelingen in de buurt kwijt kunnen’. Het initiatief ging stilletjes ten onder, vooral omdat het na de eerste publicaties vrijwel onzichtbaar bleef.

Zeven mannen

Zowel het college van B&W als AFKK en AFCZ kozen voor een ‘smalle’ definitie van discriminatie. In de woorden van Zaanstad: ‘De gemeente is voorstander van een meer aktieve bestrijding van elke vorm van discriminatie op grond van ras, huidskleur, afkomst of nationaliteit.’ Dat was niet naar ieders tevredenheid. Tijdens een drukbezocht paneldebat over het onderwerp, op 5 december 1983, bleek het forum te bestaan uit zeven mannen. Toen een aanwezig communistisch raadslid hierover haar treurnis uitsprak, mocht Dorien de Tombe alsnog plaatsnemen achter de tafel, namens de Autonome Vrouwenvakbond.
‘Op felle wijze zette zij uiteen dat racisme en discriminatie zullen blijven bestaan als niet eerst het sexisme is be-streden’, noteerde de Typhoon-verslaggever. Om zuinigjes te vervolgen: ‘De meeste forumleden waren het er wel over eens dat de vrouw nog steeds wordt achtergesteld.’
De vele andere gronden waarop soms ongelijke behandeling plaatsvond, bleven buiten beschouwing.

Opmars

Het versplinteren van het extreemrechtse krachtenveld leidde ertoe dat ook de tegenacties wegzakten. Dat ver-anderde toen in 1989 de Centrumdemocraten begonnen aan een opmars. Eerst door opnieuw een Kamerzetel te verwerven en daarna door ook neer te strijken op het pluche van veel gemeenteraden.
Een schokreactie was het gevolg, in grote delen van Nederland en ook in de Zaanstreek. In respectievelijk het Zaanse Anti-Discriminatie Overleg (1989-1993) en het Comité Waakzaamheid Racisme Zaanstreek (1992-2000) verzamelden zich migrantenorganisaties, actiegroepen en politieke partijen. Ze organiseerden debatten, adviseerden de gemeente, publiceerden en ageerden. Rassendiscriminatie was hun speerpunt en dat zou zo blijven. Af en toe stonden ze ook mensen bij die zich persoonlijk onheus bejegend voelden vanwege hun herkomst, godsdienst of huidskleur.

Meldpunt

Al snel werd duidelijk dat er voor individuele hulpverlening een gespecialiseerde organisatie nodig was. Enkele tien-tallen vrijwilligers richtten, ondersteund door een mede-werker van Welsaen, de Stichting Meldpunt Discriminatie Zaanstreek (SMDZ) op. Na voorbereidende besprekingen werden op 7 april 1993 de vereiste handtekeningen bij de notaris gezet. SMDZ kon formeel van start.
Elke dinsdagavond hield het meldpunt spreekuur in het gebouw van het Buitenlands Vrouwenoverleg in de Botenmakersstraat.
De plannen waren ambitieus, met de inrichting van zowel een algemeen als een dagelijks bestuur, stichtings-raadsleden en werkgroepen. Wellicht iets te ambitieus voor een vrijwilligersorganisatie. Er was amper budget en potentiële cliënten konden het zich vaak niet veroorloven om te wachten tot de dinsdagavond om hun problemen voor te leggen. ‘De basistaak van SMDZ, het voorkomen en bestrijden van discriminatie, kon onvoldoende worden waargemaakt’, aldus het jaarverslag over 1995. Er was twee jaar na de officiële aftrap nog maar een handjevol

Ruud Pauw verving in mei 1985 namens het Anti-Fascisme Komitee Krommenie het bord Von Braunstraat voor een exemplaar met het opschrift 'Vrijheidsstraat'.
GAZ 28_19466

Rechts: Voorzitter Rina Kremers tijdens de officiële aftrap van wat toen Anti-Discriminatiebureau Zaanstreek heette, 2 november 1996 in filmtheater De Fabriek. Op de voorgrond van links naar rechts de raadsleden Janny van Tuyl, Els Veenis-Kaak en Jan Middelhoven.
DISCRIMINATIE.NL

vrijwilligers over om het spreekuur draaiend te houden en financieel kwam de bodem in zicht.
Dat jaar werd de knoop doorgehakt: SMDZ hield op te bestaan, tenzij er een dagelijks bereikbare, professionele organisatie zou komen. Vier Zaankanters (Rina Kremers, Ron Leen, Dick Koelewijn en Erik Schaap) waren bereid om als nieuw bestuur de 'doorstart' in gang te zetten, met steun van twee SMDZ-medewerkers (Hüsnü Polat en Anneke van Kluijve).

Volwaardig bureau

Na overleg met Zaanstad, Wormerland en Oostzaan schreven de initiatiefnemers een Notitie Discriminatie. Daarin werden de contouren geschetst van een volwaardig, onafhankelijk antidiscriminatiebureau met een beroepskracht en een groep vrijwilligers. Een werkgroep waarin alle partijen in de raad van Zaanstad zitting namen, onderzocht vervolgens de mogelijkheid om te komen tot een afdoende discriminatiebeleid.
Begin 1996 was de kogel door de kerk: de drie Zaanse gemeenteraden gaven hun akkoord aan de plannen en daaraan gekoppelde subsidieaanvraag van de inmiddels tot Anti-Discriminatie Bureau Zaanstreek omgedoopte organisatie. Er leek behoefte aan: al in het jaar van de omvorming tot ADB was er een ruime verdrievoudiging van het aantal meldingen en informatieverzoeken.
Het nieuwe bureau kreeg huisvesting in een voormalige woning in de Zaandamse Jan Sijbrandssteeg. Toen de medewerkers in dat aftandse pandje letterlijk door de vloer zakten, volgde in 2001 een verhuizing naar Botenmakersstraat 42. Dat is sindsdien de thuisbasis van wat tegenwoordig Discriminatie.nl heet en voordien ook nog enige tijd als Bureau Discriminatiezaken door het leven ging.

De basis van het werk bestond en bestaat uit het behandelen van meldingen over discriminatie. In 2023 registreerde het bureau er 166, het hoogste aantal in zijn bestaan. De klachten variëren, van verzoeken om hakenkruizen te verwijderen tot racistisch getinte buurtconflicten en van zwangerschapsdiscriminatie tot het weigeren van hulphonden in openbare gelegenheden. Soms is een telefoontje genoeg om het probleem op te lossen. Andere keren is er bemiddeling nodig of wordt er aangifte gedaan. En een enkele keer ontstaat er tumult, zoals toen Zaanstad besloot om de straatnaam 'Hobo' te weren, omdat het te veel op 'Homo' zou lijken. Na ingrijpen van – toen nog – het Bureau Discriminatiezaken werd het besluit teruggedraaid.

Gastlessen

Naast de meldingenafhandeling houdt Discriminatie.nl zich vanouds bezig met preventiewerkzaamheden. Jaarlijks verzorgen de - inmiddels zes - medewerkers gastlessen voor duizenden leerlingen in het basis-, middelbaar en beroepsonderwijs. Het bureau organiseert op onregelmatige basis lezingen (onder meer Geert Mak, Sinan Çankaya, Joris Luyendijk en Splinter Chabot maakten hun opwachting). Jarenlang werd via de zogeheten 'Wereldreis door de Zaanstreek' aandacht besteed aan de multiculturele Zaanstreek. Dat evenement speelde zich af op vele locaties langs de Zaan en trok duizenden deelnemers naar films, verhalenvertellers en optredens. Forumdebatten – het eerste, in 1997, werd geleid door Ahmed Aboutaleb, die als pauzeact de opkomende cabaretier Najib Amhali mocht aankondigen –, boekpublicaties, beleidsadviezen, exposities, fakkeloptochten; het bureau liet en laat weinig middelen ongemoeid om te benadrukken dat mensenrechten er voor iedereen zijn.
Het streven naar de eigen opheffing blijft. Een organisatie die intolerantie en onverdraagzaamheid bestrijdt, zou overbodig moeten zijn. Helaas, de realiteit laat geen andere conclusie dan dat Discriminatie.nl ook de komende jaren aan de bak moet. Misschien zelfs harder dan ooit tevoren. ●

– Erik Schaap is coördinator van Discriminatie.nl Zaanstreek-Waterland.

BRON
- Archief Discriminatie.nl Zaanstreek-Waterland.

De collectie van het gemeentearchief Zaanstad groeit jaarlijks met gemiddeld 150 aanwinsten. Van volledige archieven en aanvullingen tot losse stukken. Van boeken tot beeld en geluid. In deze nieuwe rubriek wordt telkens een opmerkelijke recente aanwinst uitgelicht.

TEKST EN BEELD EMMIE SNIJDERS

De faam van BBS de Saen

Guus Hildesheim uitgever eerste floppydisk-tijdschrift

De computer is – historisch gezien – in een waanzinnig korte tijd onmisbaar geworden in ons dagelijks leven. Net als eerdere revolutionaire uitvindingen, bijvoorbeeld de stoommachine, heeft hij belangrijke maatschappelijke veranderingen teweeggebracht.

Dat ging natuurlijk niet van de een op andere dag. Er is pionieren en *trial and error* aan voorafgegaan. De Zaandammer Guus Hildesheim was zo'n pionier. Hij gaf vanaf 1990 het eerste Nederlandse floppydisk-tijdschrift uit: het *Amiga Disk Magazine* van BBS (Bulletin Board System) de Saen. Hiervan zijn er in de jaren negentig van de vorige eeuw meer dan honderd uitgegeven. Sinds kort heeft het gemeentearchief daarvan zeven exemplaren in de collectie.

Prikbord

De Saen begon in 1985 als een Bulletin Board System, een digitaal 'prikbord' waarop je vanaf een homecomputer thuis kon inbellen om zo gegevens, bestanden, software, games en – niet verrassend – ook erotiek uit te wisselen.
In 1995 bestonden er in Nederland bijna 1500 BBS'en met uiteenlopende aandachtsgebieden.
De Saen richtte zich op Amiga-educatie. Met de Amiga concurreerde computerfabrikant Commodore met Apple en IBM op homecomputergebied. Hoewel de Amiga geavanceerder en goedkoper was, heeft het de wedloop uiteindelijk verloren.
Toch is zijn bijdrage in de ontwikkeling van pc's en software onmiskenbaar. De *Amiga Disk Magazines* van BBS de Saen bieden hierin een beetje inkijk. Dit tijdschrift – één editie op vier tot zeven diskettes, geleverd in een VHS (Video Home System)-doos –bestond uit artikelen, recensies, spelletjes, plaatjes en cursussen. Het lukte Hildesheim om het altijd weer leuk en verrassend te maken en om altijd weer met wat nieuws te komen. De inhoud toont de impact van de computerontwikkelingen op de eindgebruikers.

Het inlezen van de floppydisks. Linksboven een screenshot van de eerste uitgave van *Amiga Disk Magazine*.

Hoe deze het ontvingen en gebruikten. Wat aansloeg en wat niet werkte.
Hildesheim wist van zijn BBS de Saen een succesvol en landelijk bekend bedrijf te maken. Hij haalde meerdere keren het nieuws met primeurs en hij kon leven van de verkoop van zijn cursuspakketten en handleidingen.
Het diskmagazine had abonnees door heel Nederland. De bekendheid leverde Hildesheim klussen op bij uitgeverij Malmberg en tijdschrift *Panorama*. Hij werd geïnterviewd door landelijke kranten en tv-kinderprogramma *Het Klokhuis* en kreeg een betrekking bij de Europese vestiging van Commodore.
Helaas overleed Guus Hildesheim vroeg, waarna veel materiaal van BBS de Saen via zijn nabestaanden en een zakenpartner bij het computermuseum in Helmond terecht is gekomen. De diskmagazines worden nog regelmatig te koop aangeboden via Marktplaats. Of er een BBS de Saen-archief is, is ons niet bekend. Met de zeven diskmagazines is dit staaltje Zaans ondernemerschap als wezenlijk onderdeel van de landelijke computerhistorie in ieder geval vertegenwoordigd in de collectie van het Gemeentearchief Zaanstad.

Duurzaam opslaan

Het duurzaam opslaan van dit soort bestanden en software is voor erfgoedinstellingen een uitdaging. Vooral het raadpleegbaar houden in de oorspronkelijke weergave vraagt bijzondere inspanning. Wij danken retrocomputerspecialist Mark Alphenaar van het Regionaal Archief Alkmaar voor de tip en het helpen omzetten naar duurzame bestandsformaten. ●

– Emmie Snijders is verwerver Particuliere Archieven en Collecties van Gemeentearchief Zaanstad.

TEKST VICTOR ENTHOVEN EN PIET KLEIJ

Niet aannemelijk dat er slavenschepen zijn gebouwd in de Zaan

Amsterdam wilde geen scheepsbouw op platteland

Wanneer het over het Nederlandse slavernijverleden gaat, is de waarheid vaak een eerste slachtoffer.[1] Ook over de Zaanstreek en slavernij bestaan nogal wat misvattingen. Een hardnekkige dwaling is dat op Zaanse scheeptimmerwerven slavenschepen zijn gebouwd. En ook dat de trans-Atlantische slavenhandel zelfs een impuls aan de Zaanse scheepsbouw zou hebben gegeven.[2]

Op het moment van het schrijven van dit artikel is ons echter geen enkel specifiek voor de slavenhandel in de Zaanstreek gebouwd schip bekend. Het is overigens niet ons doel om aan te tonen dat er in de Zaanstreek nooit slavenschepen zijn gebouwd. Wel om een pleidooi te houden voor zorgvuldig onderzoek.
In dit artikel gaan we dieper in op hoe de Zaanse scheepsbouw functioneerde, waar en hoe de West-Indische Compagnie (WIC) haar schepen liet bouwen en waarom het niet aannemelijk is dat er in de Zaanstreek slavenschepen zijn gebouwd. Verder laten we enkele Zaanse schepen en een ondernemer de revue passeren die specifiek in verband worden gebracht met de trans-Atlantische slavenhandel.

Bouwen op avontuur

Het was in Nederland gebruikelijk dat een scheepmaker een scheepshol (casco) in opdracht timmerde. Hij stelde een bestek op, leverde het hout, timmerde het hol en betaalde de werfknechten. De opdrachtgever zorgde voor het ijzerwerk. Die nam vaak ook een timmerbaas in de arm om toezicht te houden op de bouw. Na het leggen van de kiel en de oprichting van voor- en achterstevenbalk vond de eerste betaling plaats. Na de tewaterlating volgde een tweede. Vervolgens contracteerde de opdrachtgever zeil- en mastenmakers en andere toeleveranciers voor de afbouw van het schip. Na oplevering volgde de derde en laatste betaling.[3]
Het bestek werd vaak onderhands in een herberg ondertekend, zonder tussenkomst van een notaris. Bestekken treffen we dan ook zelden in een archief aan. Ook een aankoopakte ontbreekt, omdat de opdrachtgever vanaf de kiellegging al eigenaar van het scheepshol en later het schip was. Indien het schip later werd verkocht, dan is er een verkoopakte.
Daarnaast was een Zaanse specialiteit het bouwen van een scheepshol op avontuur. Dit wil zeggen dat een scheepmaker een hol timmerde zonder opdrachtgever. De financiering werd opgelost doordat tijdens de bouw houtkopers het hout op de pof leverden. Werd het hol verkocht dan kregen die betaald. Werd het hol niet verkocht, dan werd het schip afgebouwd en kregen de leveranciers, zoals houtkopers, mastenmakers, zeilmakers en smeden een part (aandeel) in het schip. Uit hun midden stelden zij een boekhouder aan om hun belangen te behartigen.[4]
De op avontuur gebouwde schepen waren vaak middelgrote walvisvaarders van 110-115 voet. Veelal werden ze verhuurd aan een consortium dat een walvisexpeditie organiseerde. Na enige jaren werd de walvisvaarder van de hand gedaan. Dit laat eveneens een verkoopakte na. Het gaat hier dus om een tweedehands schip. Een voorbeeld hiervan is de Faam. In november 1714 kocht de Kamer Amsterdam van de WIC dit fregatschip van een onbekende Zaanse scheepmaker, om op de West-Afrikaanse kust te worden ingezet als kruiser tegen smokkelaars.[5]

De West-Indische Compagnie

De Atlantische slavenhandel was tot circa 1730 een monopolie van de WIC. Dit was hoofdzakelijke een stedelijke aangelegenheid. Steden in het algemeen en Amsterdam in het bijzonder werkten het bouwen van schepen op het Zaanse platteland actief tegen. Zelfs Amsterdamse modderschuiten mochten niet in de Zaanstreek worden gebouwd! Dat de WIC opdracht aan Zaanse scheepmakers zou hebben gegeven voor de bouw van slavenschepen is dus onwaarschijnlijk. Het is daarom verrassend dat er in 1720 in de Zaanstreek opeens twee schepen in opdracht van de WIC zouden zijn gebouwd.
Voor het onderzoek naar deze vermeende Zaanse slavenschepen zijn de resoluties (besluiten) van de Kamer Amsterdam van de WIC van 1720 geraadpleegd. Verder zijn we goed geïnformeerd over het scheepvaartbedrijf van de WIC in de eerste helft van de achttiende eeuw door de studies van Henk den Heijer en Leo Balai.[6]
In augustus 1720 moest snel een slavenschip worden uitgerust en de 'Commissie van de Equipage [uitrusting] moet omzien naar een bekwaam schip. Indien niet gevonden, dan een zodanig schip te laten aanbouwen'.
Er volgden verschillende activiteiten. Zo werd contact opgenomen met de Amsterdamse scheepmaker Sleght voor de bouw van twee schepen, maar dat ging niet door. In september werd een tweedehandsschip voor *f* 12.000 gekocht. In oktober volgde de koop van een hekbootschip van twee jaar oud voor *f* 26.000 en in november werd het galjootschip 'Vrijheid' voor *f* 10.000 gekocht.
Inmiddels waren bij de Amsterdamse scheepmakers Cornelis van Dalen en Adriaan Goudrock eveneens twee schepen aanbesteed. Jacob Jellesz van Rheenen, werfbaas bij de Admiraliteit van Amsterdam, en Pieter Claesz Pool, werfbaas bij de Verenigde Oost-Indische Compagnie, zagen toe op de bouw.

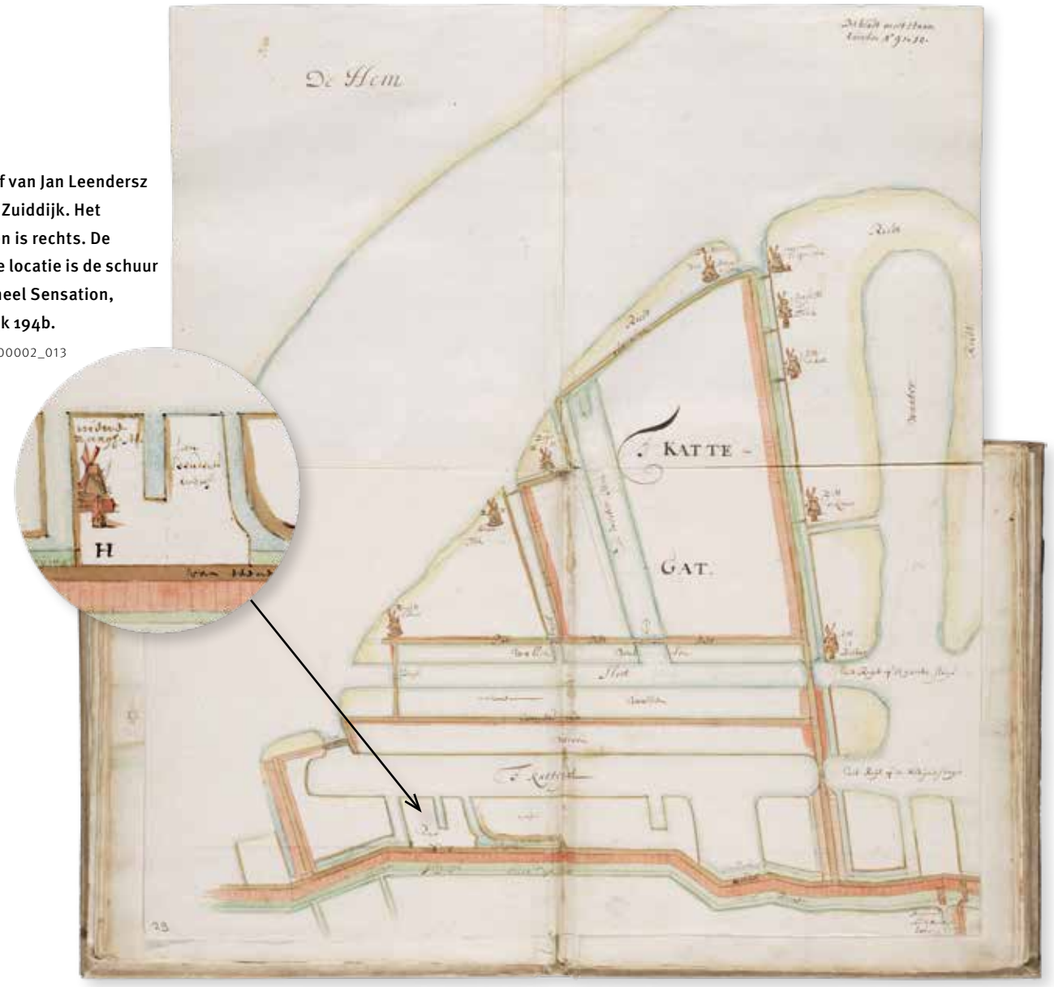

De werf van Jan Leendersz aan de Zuiddijk. Het noorden is rechts. De huidige locatie is de schuur van Wheel Sensation, Zuiddijk 194b. GAZ 55_00002_013

Het Kattegat (thans Het Eiland) met onder de Zuiddijk. Het noorden is rechts. GAZ 55_00002_012

De Juffrouw Elisabeth en de Vrijheid

Ton van der Horst en Sander Wegereef menen dat in 1720 de Zaanse scheepmakers Jan Leendertsz en Jan Louwe schepen in opdracht van WIC hebben gebouwd: de Juffrouw Elisabeth en de Vrijheid. Waarop dit is gebaseerd is onduidelijk. Zo ontbreekt een bronvermelding.[7]
Jan Leenderts timmerde sinds 1686 schepen aan de Zuiddijk in Oostzaandam. Rond juni 1721 overlijdt hij. Wanneer zijn erfgenamen de boedel ter waarde van *f* 77.222 scheiden, liggen er voor de werf:

> Een fluijtschip genaamt 'Francina', in den jaere 1717 nieu uitgehaalt [gebouwd].
> Nogh 't schip genaemt 'Juffrouw Elisabeth' in 't jaer 1718 nieu uijtgehaalt.[8]

Leendertsz had de Juffrouw Elisabeth in 1718 voor eigen rekening gebouwd en het in de jaren daarna waarschijnlijk als boekhouder uitgereed (geëxploiteerd). Het schip kan dus niet in 1720 in opdracht van de WIC zijn gebouwd. In de resoluties van de Kamer Amsterdam komt het schip dan ook niet voor, evenmin in de lijst van WIC-schepen van Henk den Heijer.
Het andere schip, de Vrijheid, is gebouwd door Jan Jansz Louwe de Jonge.[9] Hij timmerde tussen 1701 en 1726 fluit- en fregatschepen aan de Nieuwe Haven. Hij was niet bij de bouw van slavenschepen betrokken. Op 6 november 1720 verkoopt Louwe het fluitschip Vrijheid voor *f* 20.000 aan de Kamer Amsterdam. Het schip was 112 voet en 7 duim lang, 29 voet en 7 duim breed en het ruim was 12 voet en 6 duim hoog. Typisch de afmetingen van een walvisvaarder.[10]
Omdat hier sprake is van een verkoopakte gaat het om een tweedehands schip en is het dus niet in opdracht van de Compagnie gebouwd. Dit wordt ook door de resoluties

De Nieuwe Haven in 1671. De kaart is gedraaid, zodat het noorden boven is. Rechts ligt de Buitenzaan. Jan Louwe kan in verband worden gebracht met vier werven. GAZ 53_00059

Nr.	Omschrijving	Huidige locatie
Zuid 4	De Nieuwe Werf, samen met de haven, tot 1713 in bezit van de familie Louwe	Kruising Provincialeweg en Albert Heijnweg
Zuid 5-6	De Grote Werf tussen 1703 en ca. 1726 in bezit van Jan en Cornelis Louwe	Zuidzijde kantoor Albert Heijn
Noord 4	Op 6 juli 1726 verkoopt Claas Hendricksz Sluijck de werf aan Jan Louwe. Drie weken later verkoopt Louwe de werf door aan scheepmaker Pieter Brouwer	Tussen Koerakinstraat en Tsjechovstraat
Noord 7	De Ossewerf tussen 1701 en ca. 1726 in bezit van Jan, Louwe en Cornelis Louwe	Kruising Provincialeweg en Hogendijk

bevestigd. In 1720 zwijgen ze over de bouw van een schip op de werf van Louwe; er komen geen mededelingen van een toezichthouder over de voorgang van de bouw in voor. Pas na de aankoop in november 1720 komt de Vrijheid wel regelmatig in de vergaderingen van de Kamer Amsterdam ter sprake. Op 31 december schrijft de burgemeester van Medemblik bijvoorbeeld dat het schip bij Breezand aan drie ankers ligt en dat het tijdens een storm de grote mast en een stuk van de bezaan heeft verloren.
De bronnen geven overigens geen eenduidige informatie over de transactie. De verkoopakte van 6 november spreekt over het fluitschip Vrijheid van ƒ 20.000, terwijl in de resolutie van twee dagen later staat dat het om een galjootschip van ƒ 10.000 gaat. In het eerste geval was de Vrijheid relatief nieuw, bij het tweede was het schip ongeveer tien jaar oud. Het heeft tot 1737 voor de WIC gevaren, waaronder één walvisreis en drie slavenreizen.

Teeuwis Lijnsz Rogge

In hun boek over de grootste Amsterdamse slavenhandelaren voeren Ramona Negrón en Jessica den Oudsten ene Teeuwis Lijnsz Rogge op. Ze menen dat hij de Jonge Mattheus & Catharine vanuit Amsterdam voor een slavenreis heeft uitgerust. Rogge was echter, voor zover bekend, geen Amsterdamse slavenhandelaar, maar een Zaankanter met een scheepstimmerwerf op de Hoge Horn.[11]
In april 1766 verhuurt Rogge als boekhouder de Jonge Mattheus & Catharine aan de Kamer Amsterdam. Het schip voer voor de Kamer naar het fort St. George Delmina (Elmina), het Nederlandse hoofdkwartier op de westkust van Afrika. De reis wordt naar Curaçao vervolgd met 380 onvrije Afrikanen aan boord, van wie er 24 onder erbarmelijke omstandigheden sterven.
In juli 1768 verhuurt Rogge aan de Kamer Amsterdam de Twee Gebroeders en ten slotte in september 1769 nogmaals de Jonge Mattheus & Catharine. Voor deze laatste reis vraagt hij toestemming om onvrije Afrikanen aan Suriname te mogen leveren, maar dit gaat om onbekende reden niet door. Bij deze laatste twee reizen trad de Compagnie als bevrachter op: heen naar West-Afrika met onder andere WIC-personeel, klinkers en buskruit; retour waarschijnlijk met goud, ivoor en paradijszaad (maniquette peper).[12]
De Jonge Mattheus & Catharine en de Twee Gebroeders waren geen specifiek voor de slavenhandel gebouwde schepen, maar waarschijnlijk gewone koopvaarders. Als een van de vele mede-eigenaren was Rogge zijdelings bij één slavenreis betrokken. De Jonge Mattheus & Catharine heeft later onder de boekhouders Adriaan Rogge en Jacob Lakeman nog tot 1779 gevaren, het meest waarschijnlijk binnen Europa.[13]

Ten tijde van de Nederlandse betrokkenheid bij de Atlantische slavenhandel liepen van Zaanse scheepshellingen naar schatting 20.000 tot 25.000 hollen van stapel. Op dit moment zijn er geen aanwijzingen dat hieronder ook speciaal voor de slavenhandel gebouwde schepen waren.
Vijf in Zaandam getimmerde schepen worden in verband gebracht met de slavenhandel. Voor drie daarvan blijkt dit na nader onderzoek onjuist te zijn. De Faam was een kruiser. De Twee Gebroeders voer heen en weer tussen Nederland en West-Afrika. En de Juffrouw Elisabeth kan niet in verband worden gebracht met de WIC en de slavenhandel.

De Vrijheid

Van de twee overige schepen was de Vrijheid niet in opdracht van de WIC als slavenhaler gebouwd. Het schip is door de WIC als occasion aangekocht, waarna het voor de Kamer Amsterdam drie slavenreizen heeft gemaakt. De Jonge Mattheus & Catharine ten slotte heeft voor de Kamer Amsterdam als gehuurd schip één slavenreis naar Curaçao gemaakt.
Op dit moment kunnen slechts twee in Zaandam gebouwde schepen in verband worden gebracht met de slavenhandel. In beide gevallen voor de Kamer Amsterdam en niet voor een Zaanse onderneming.
De gemeente Zaanstad wil uitgebreid onderzoek laten doen naar het Zaanse slavernijverleden. Het hiervoor beschrevene toont aan dat hier veel haken en ogen aan zitten. Hopelijk wordt dit onderzoek dan ook zorgvuldig gedaan en worden onjuistheden of halve waarheden voorkomen.
Gezien het activistische karakter van dergelijke onderzoeken zou het verstandig zijn om over de uitkomsten van het onderzoek een reactie te laten schrijven, zoals dat bijvoorbeeld ook is gedaan bij het standaardwerk van Loe de Jong over *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* in deel 14. ●

– Victor Enthoven is historicus en werkzaam aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Piet Kleij is archeoloog bij de gemeente Zaanstad en heeft op persoonlijke titel meegeschreven aan dit artikel.

Het minuutplan (eerste kadasterkaart) van de Hoge Horn tussen Buitenzaan en Hogendijk, c. 1820. Het noorden ligt boven. Bij A het huis De Cardinalen op de splitsing van de Hogendijk met de Lage Horn. De werf De Roggebloem ligt aan de zuidzijde van de Hoge Horn (B). De huidige Locatie is Hoge Horn 112.
NOORD-HOLLANDS ARCHIEF, KADASTER 1821BB

NOTEN

1 Zo ontstond begin dit jaar ophef rond John Leerdam, kwartiermaker van het Nationaal Slavernijmuseum, die onjuiste uitspraken deed over de replica van de 'Amsterdam' als slavenschip. Story, S., 'Ophef om uitspraken van kwartiermaker slavernijmuseum over VOC-schip. Informeer jezelf voordat je onzin verkondigt', *De Telegraaf* (9 januari 2024).
2 'Zaanstreek' op de webpagina van de provincie Noord-Holland, https://www.noord-holland.nl; Rossum, M. van, 'De economische en sociale impact van het Nederlandse koloniale slavernijverleden', in: Allen, R.M. (e.a., red.), *Staat & slavernij. Het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen* (Amsterdam 2023) 393-405, aldaar 396.
3 Zie bijvoorbeeld: Gemeentearchief Zaanstad (GAZ), Oud Notarieel Archief Zaandam (ONAZ) inv.nr. 5784/189, Contract, 23 maart 1679.
4 Enthoven, V., 'Zaanse walvisvaarders als *multi-purpose schip', Tijdschrift voor Zeegeschiedenis* 39:1 (2020) 5-30.
5 Paesie, R., *Lorrendrayen op Africa* (Amsterdam 2008) 275.
6 Heijer, H. den, *Goud, ivoor en slaven. Scheepvaart en handel van de Tweede West-Indische Compagnie, 1674-1740* (Zutphen 1997); Balai, L., *Het slavenschip Leusden. Slavenschepen en de West-Indische Compagnie, 1720-1738* (Zutphen 2011); Nationaal Archief (NA), Archief van de Tweede West-Indische Compagnie inv.nr. 375, Resoluties Kamer Amsterdam, 1720.
7 Horst, T. van der en Wegereef, S., *Scheepsbouw en scheepvaart in de Zaanstreek. 'Daer gatet wonder aen met hacken ende kerven'* (Amsterdam 2023) 94.
8 GAZ, ONAZ inv.nr. 5863/102, Scheiding, 7 juli 1721; GAZ, Oud Rechterlijk Archief Oostzaan inv.nr. 447/42, Quitantie, 25 februari 1686.
9 Dekker, P., 'Onbekende Nederlandse walvisvaart en de naamgeving van de Afrikaanse Walvisbaai', *Tijdschrift voor Zeegeschiedenis* 13:1 (1994) 41-50.
10 GAZ, Oud Rechterlijk Archief Westzaan inv.nr. 1592/189, Transportakte, 24 maart 1701; GAZ, Oud Notarieel Archief Zaandijk inv.nr. 6405/87, Arbitrage, 4 oktober 1713; GAZ, ONAZ inv.nr. 5844.5/209, Contract, 6 november 1720; Enthoven, V. en Kleij, P., 'Zaanstreek en Slavernij', *Zaans Erfgoed* 86 (2023) 12-16. Jan Jansz Louwe de Jonge moet niet met Pieter Cornelisz Louwe worden verward, die in 1717 eveneens een Vrijheid timmerde. De Vrijheid van 114 voet uit 1720 is ook een ander dan de Vrijheid van 114¾ voet gebouwd in 1722. H.C. Beyerman, H.C., *Walvisvaart, wijnhandel en schilderkunst* (Amsterdam 1995).
11 Negrón, R., en Oudsten, J. den, *De grootse slavenhandelaren van Amsterdam* (Zutphen 2022) 25 en 250; Rogge, J., *Het geslacht Rogge te Zaandam* (Koog aan de Zaan 1948) 60 ev.
12 SAA, Oud Notarieel Archief inv. nr.11181/132, Chertepartij, 7 april 1766; inv.nr. 11190/232, Chertepartij, 5 juli 1768; inv. nr. 11190/246, Chertepartij, 15 juli 1768; inv.nr. 15168/112, Chertepartij, 6 september 1769; de webpagina Slave yoyages, ID 10758, https://www.slavevoyages.org; NA, Archief Sociëteit van Suriname inv.nr. 59, Resoluties, 4 oktober 1769.
13 Honig, J., *Historische, oudheid- en letterkundige studiën*, twee delen (Zaandijk 1867) II:113/4; GAZ, ONAZ inv.nr. 6142/381, Quitantie, 23 juni 1779.

TEKST MANON FONTEIJN

Indeco Coignet: ‘Sneller bouwen, beter wonen’

Zaanse fabriek produceerde duizenden woningen

Na de Tweede Wereldoorlog was er een groot tekort aan woningen in ons land. Om snel te kunnen bouwen werd hier een in Frankrijk ontwikkeld systeem van elementenbouw geïmporteerd. In september 1964 opende in Zaandam Indeco Coignet, producent en installateur van betonnen elementen, zijn deuren.

Opening Indeco Coignet-fabriek, 28 september 1964. Prins Bernhard arriveert per door hemzelf bestuurde helikopter. Op de rug Gé Franken, burgemeester van Zaandam.
NATIONAAL ARCHIEF/FOTOCOLLECTIE ANEFO, JOOP VAN BILSEN

Deze fabriek was een onderneming van verschillende maatschappijen: voor veertig procent eigendom van de Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Havenwerken N.V. te Amsterdam, veertig procent van betonfabriek De Meteoor N.V. te De Steeg, tien procent van Dura’s Aannemingsmaatschappij N.V. te Rotterdam en tot slot tien procent van Constructions Edmond Coignet S.A. te Parijs. Laatstgenoemd bouwbedrijf had in Frankrijk jarenlange ervaring opgedaan met het fabrieksmatig produceren van betonelementen voor verschillende gebouwtypen en gaf zijn naam Coignet aan de industriële productiemethode. Deze productiemethode werd in de periode na de Tweede Wereldoorlog voornamelijk ingezet ten behoeve van woningbouw, waarbij door middel van kranen op de bouwplaats de elementen op hun plek werden gezet.

Frankrijk

In Frankrijk bestonden al vijf Coignet-vestigingen. In het buitenland was de licentie afgegeven aan ondernemingen gevestigd in Nederland, Duitsland, Italië, Argentinië, Israël en Mexico. In Nederland verwierf het Rotterdamse bouwbedrijf Dura’s Aannemingsmaatschappij N.V. de hoofdlicentie, waarbij architect Ernest Groosman (1917-1999) een belangrijke rol speelde.
Dura richtte de speciale organisatie Coignet Nederland op en gaf het Coignet-procedé in Nederland aan drie fabrieken af: Dura Coignet N.V. in Rotterdam, Neduco Industriële Woningbouw N.V. in Beringen en Indeco Coignet in Zaandam.
De Zaandamse fabriek bouwde uiteindelijk 10.500 woningen in Nederland volgens het Coignet-systeem. Dura en Neduco produceerden respectievelijk 12.000 en 8.000 woningen.[1]
Het fabrieksmatig produceren van woningbouwelementen werd vanwege het landelijke woningentekort sterk gestimuleerd door subsidies vanuit het ministerie van Volkshuisvesting. Zo gaf minister Pieter Bogaers (KVP) flinke subsidie op het bouwen met systeembouw. Ook kregen gemeenten extra woningcontingenten als er met gietbetonsystemen of grote- elementenbouw werd gewerkt.
Deze stimulansen resulteerden erin dat in 1967 tachtig procent van de meergezinswoningen een galerijflat was, tegenover 39 procent in 1962.[2] Door de maatregelen vanuit het ministerie nam de woningbouwproductie onder Bogaers (1963-1967) sterk toe. In 1964 werden 95.000 woningen gebouwd, 105.000 in 1965, 115.000 in 1966 en 120.000 in 1967.[3]
De Indeco Coignet-fabriek aan de Sluispolderweg 8 in de Achtersluispolder in Zaandam werd op dinsdagochtend 29 september 1964 geopend door Zijne Koninklijke Hoogheid Prins Bernhard. De opening werd groots aangepakt en naar schatting met driehonderd gasten gevierd.[4]
De prins landde met een door hemzelf bestuurde helikopter op het fabrieksterrein en werd ontvangen door burgemeester Gé Franken van Zaandam, twee directeuren en de president-commissaris van Indeco Coignet. In de fabriek wachtten de burgemeesters van nabijgelegen gemeenten en het Indeco-personeel de prins op.
Tijdens de openingshandeling drukte de prins op een knop, waarmee het eerste betonelement van de productievloer naar een vrachtwagen werd getransporteerd, daarbij symbolisch een afbeelding van ‘een krottenwijk veranderend in een complex Coignet-woningen’.[5]
De Indeco Coignet-fabriek was één van Europa’s modernste woningbouwfabrieken. Met 35 door een gesloten stoomsysteem verwarmde machines werden zo’n duizend woningen per jaar geproduceerd. De kracht van het systeem was dat snel heel veel woningen van hetzelfde formaat werden gebouwd met zo’n tachtig procent minder arbeid dan in de traditionele aannemerij. Het formaat van de elementen kon echter ook worden aangepast, zodat met dezelfde apparatuur niet alleen verschillende woningtypen, maar ook bejaardentehuizen, kantoorgebouwen en studentenflats konden worden gemaakt.
Het fabriekspersoneel bestond in het beginjaar uit ongeveer 140 mensen, onder wie honderd uit Turkije afkomstige arbeidsmigranten.[6] Daarover zei Indeco-directeur Drabbe tijdens de opening: ‘Wij hebben als Havenwerken heel veel in Turkije gewerkt en altijd de meest goede contacten met dit land gehad. Nu kan de Turkse economie in zijn geheel profiteren van het inzetten van Turkse arbeiders in deze fabriek.’[7]

Het bedrijfspand van Indeco Coignet, Sluispolderweg 8 in Zaandam. GAZ 22_21486

De fabriekshal van Indeco Coignet. GAZ ZA_A091_006067

Migratie

Bovendien sloten Nederland en Turkije eerder dat jaar, op 19 augustus 1964, een overeenkomst ‘betreffende de migratie, de aanwerving en de tewerkstelling in Nederland van Turkse arbeiders’. Bij Indeco Coignet duurde het arbeidscontract één jaar; daarna betaalde het bedrijf de reis naar huis en weer terug naar Nederland.
Wanneer de Turkse arbeiders dertig procent of meer van hun salaris naar het thuisland stuurden, ontvingen zij van Indeco Coignet ‘een flinke reductie op de pensionprijs’.[8]

Een betonelement klaar voor gebruik.
GAZ ZA_A91_006060

Meer dan driekwart van de Turkse arbeiders maakte gebruik van deze regeling. Naast Indeco Coignet trok onder andere het Zaanse Bruynzeel uit Turkije afkomstige arbeiders aan.
Vier en een halve maand na de opening van de fabriek werden de eerste Indeco Coignet-woningen op hoofdstedelijke grond in de Buikslotermeer gebouwd. Even daarvoor was men al in Weesp begonnen met bouwen. In de Zaanstreek was het bedrijf ook actief. Het bouwde woningen in Koog aan de Zaan, Zaandijk, Zaandam en Wormer.
Voor het Guisveld ontwierp Architektenbureau voor de Industriële Bouw INBO nv (INBO), een bureau dat geheel met Coignet-elementen werkte, in 1968 240 woningen.

Blokvormige Indeco-woningen aan de Treilerstraat, Zaandam, ca. 1974. GAZ 22_02438

« Ontslagen Turkse werknemers van Indeco Coignet vertrekken per vliegtuig naar Ankara, 14 januari 1965. NATIONAAL ARCHIEF/FOTOCOLLECTIE ANEFO, JAC. DE NIJS

In Rooswijk werden aan de Triangelhof en de Paukenhof in 1971 woningen gebouwd. Voor Zaandam ontwierp INBO in datzelfde jaar 178 Indeco-eengezinswoningen in het Hoornseveld aan de Boeierlaan, Jachtenlaan, Schepenlaan en Treilerstraat. Ruim en rustig wonen aan een vrij en frisgroen park, aldus de INBO-brochure.[9]
Ook leverde Indeco Coignet aan grote Amsterdamse woningbouwprojecten, zoals de Molenwijk en Bijlmermeer. Qua opdrachten beleefde Indeco Coignet een vliegende start. Het bedrijf maakte zelfs plannen voor een tweede fabriek in Weesp. Uiteindelijk werd dit een toeleverings-bedrijf. De financiële cijfers van Indeco Coignet toonden echter een minder optimistisch beeld: tot 1968 werden grote verliezen geleden, waarvoor de financiers grotendeels opdraaiden.
Naast wankelende cijfers kreeg Indeco Coignet ook met onrust te maken. Zo kwamen de Turkse fabrieksarbeiders op 11 januari 1965 in staking, verlieten in de loop van de dag 'als één man' het werk en verschenen de volgende dag ook niet op de werkvloer.

De Turkse arbeiders zouden een stuk minder betaald te krijgen dan was beloofd en eisten vergoeding van de reisuren die zij vanuit hun pensions in Zandvoort maakten.[10] Volgens een woordvoerder van het Zaanse bedrijf speelden taalmoeilijkheden een rol en berustte de staking op misverstanden. Indeco Coignet ging niet mee in de eisen van de stakers, ontsloeg 57 Turkse werknemers en stuurde hen 's nachts op het vliegtuig terug naar Turkije.
Eenmaal taxiënd op de startbaan werd duidelijk dat Ankara geen landingsrechten voor het toestel verleende. 'Belt u maar om negen uur: dan is mijn kantoor weer open', zou de Turkse ambassadeur hebben gezegd.[11] Daarop werden de Turken naar de kazerne van de marechausseebrigade in Badhoevedorp gebracht om de nacht door te brengen. Een dag later verleende de ambassadeur de landingsrechten alsnog en vertrok het vliegtuig dit keer wel richting Turkije.[12]
Tot de zwarte bladzijden van de bedrijfsgeschiedenis uit die periode horen ook twee bedrijfsongevallen in januari 1965 en mei 1966, waarbij twee Turkse gastarbeiders om het leven kwamen.

Inrichtingsideeën verkoopboek Indeco-woningen, Hoornseveld, Zaandam (1970). GAZ OA-0200_8529

‹ Werkonderbreking bij Indeco Coignet in Zaandam, 5 juli 1978. FNV-vakbondsbestuurder Schuller belicht de zorgelijke positie van het bedrijf. NATIONAAL ARCHIEF/FOTOCOLLECTIE ANEFO, KOEN SUYK

Galerijflats 'systeem Coignet' (1971), Paukenhof, Zaandijk, 2024. WIETSKE VAN SOEST

Onder leiding van de nieuwe directeur W.A.J. Nolen keerde het tij en werd de fabriek in 1968 voor het eerst winstgevend.[13] Vanaf eind jaren zestig bouwde Indeco Coignet steeds meer eengezinswoningen in plaats van flats.
Dat was ook het moment waarop in het land een andere politieke wind begon te waaien. Wim Schut, zelf stedenbouwkundige, volgde in 1967 minister Bogaers op en brak met het bouwstimulerende beleid. Schuts beleid voorzag in minder woningbouw, waardoor in de bouwsector en dus ook bij Indeco Coignet ontslagen vielen.

Flatneurose

Ook kwam er kritiek op het repeterende karakter van elementenbouwwoningen. Het imago van de flatwoning kwam zwaar onder druk te staan. Bijvoorbeeld door het fenomeen flatneurose, waarbij werd geloofd dat bewoners ziek werden van het wonen in een flat.
Uiteindelijk sloot al in 1972 de eerste fabriek voor grote bouwelementen in Nederland. Het Rotterdamse Dura Coignet volgde een jaar later.
In 1973 verwierf het Goudse aannemingsconcern Nederhorst een meerderheidsbelang in Indeco Coignet door de posities van Havenwerken en De Meteoor, die beide voor veertig procent financier waren, over te nemen. Voor Indeco Coignet pakte de overname slecht uit: al enkele jaren daarna verkeerde Nederhorst in financieel zwaar weer.
In 1975 werd Nederhorst overgenomen door OGEM en de Staat, elk met een aandeel van vijftig procent. In januari 1978 kondigde OGEM op haar beurt een reorganisatie aan waarbij het bouwbedrijf Indeco Coignet werd losgekoppeld van de elementenfabriek en fuseerde met het Rotterdamse Muwi en Era.[14]
OGEM fabriceerde eind jaren zeventig hoofdzakelijk elementen voor Saoedi-Arabië waarmee voor flink wat jaren in werkgelegenheid was voorzien. In juni 1978 maakte Indeco Coignet tot ieders verbazing bekend dat de fabriek zou sluiten, omdat fusiebesprekingen met OGEM-onderdeel Schokbeton waren mislukt.[15]
Het Zaanse personeel legde op 5 juli uit protest voor enkele uren het werk neer. De vakbonden steunden het personeel: OGEM zou hebben beloofd gebruik te maken van de elementen van Indeco Coignet.[16]
Het personeel en de vakbonden drongen er bij de overheid als aandeelhouder op aan de fabriek tot in ieder geval 1 januari 1980 open te houden, zodat in de tussentijd de mogelijkheden voor de industriële bouw konden worden onderzocht.[17]
VVD-minister Gijs van Aardenne van Economische Zaken wees dat verzoek af, waarmee het doek voor het Zaanse bedrijf definitief viel.[18]
Eind november 1978 sloot Indeco Coignet voorgoed zijn deuren. De fabriek was toen veertien jaar in bedrijf en daarmee geen lang leven beschoren. Toch is zij in betrekkelijk korte tijd van grote betekenis geweest voor de woningbouw in de Zaanstreek en omgeving en daarmee onlosmakelijk verbonden met het naoorlogse erfgoed. Naast veel Indeco-woningen staat ook het fabriekspand in de Achtersluispolder er nog steeds. ●

– Manon Fonteijn (1998) is stads- en architectuurhistorica.

NOTEN

1 Platform31, *Documentatie systeemwoningen '50-'75* (Den Haag 2013) 8.
2 Blom, A., Jansen, B., van der Heiden, M., *De typologie van vroeg-naoorlogse woonwijken* (Zeist 2004) 28.
3 Ibidem 10.
4 Nierstrasz, H.W., 'Opening van de Indeco-fabriek te Zaandam', *Dredgers 57* (1964) 19-26, 20.
5 Gemeentearchief Zaanstad, Archief Indeco Coignet, bouwbedrijf Zaandam (PA-0102), inv.nr. 16, 'Stukken betreffende de opening van Indeco Coignet N.V., 1964 sep. 29'.
6 '"Democratisering van het wonen". Prins Bernhard opent huizenfabriek. 1000 woningen per jaar', *De Volkskrant* (30 september 1964).
7 Nierstrasz, 'Opening van de Indeco-fabriek te Zaandam', 25.
8 'Turkse arbeiders: Holland pretty folkie! Trotse, maar zeer vriendelijke oosterlingen passen zich meteen aan', *Nieuwe Haarlemsche Courant* (26 oktober 1964).
9 Gemeentearchief Zaanstad, Bouwvergunningen Zaandam (OA-0200), inv.nr. 8529, 'Verbouwen 178 woningen d.m.v plaatsentussenwand, 23-11-1971'.
10 'Stakingen. Indeco Coignet', *De Waarheid* (12 januari 1965).
11 'Ankara weigerde landingsvergunning. Turken eindelijk weg', *De Telegraaf* (15 januari 1965).
12 Idem.
13 'Nieuwe directeur Indeco Coignet', *De Tijd. Dagblad voor Nederland* (7 augustus 1968).
14 'Bedrijfsnieuws. OGEM-bouw', *Het Parool* (18 januari 1978).
15 'OGEM wil Indeco sluiten', *Het Vrije Volk* (23 juni 1978).
16 'Met kort staking. Personeel eist uitstel van sluiting fabriek', *De Volkskrant* (6 juli 1978).
17 'Staking bij Indeco Coignet', *De Waarheid* (5 juli 1978).
18 'Geen steun voor Indeco in Zaandam', *Het Parool* (14 juli 1978).

BRON

- 'Prins opende huizenfabriek', *De Telegraaf* (30 september 1964).

BOEKEN, ETC… COÖRDINATIE ROB LENGERS | BEELD GEMEENTEARCHIEF ZAANSTAD

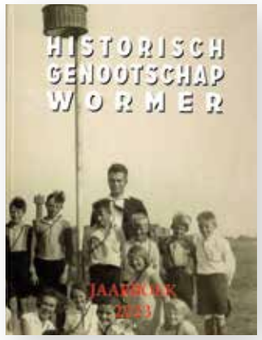

Historisch Genootschap Wormer, *Jaarboek 2023,* 160 blz. € 22,50
ISSN 1876-2670 jaarboek@genootschap.nl

Jaarboek Wormer 2023

In het *Jaarboek 2023* van het Historisch Genootschap Wormer wordt een aantal zeer uiteenlopende onderwerpen behandeld. Als eerste komt zeer uitgebreid aan bod het honderdjarig bestaan van de korfbalvereniging Groen-Geel, opgericht in de jaren twintig van de vorige eeuw. De club bereikte veel hoogtepunten met kampioenschappen en promoties, niet in de laatste plaats door een sterke verbondenheid die men in Wormer voelde. Alle kampioens-teams komen uitgebreid aan bod met foto's en complete namenlijsten.
Aan kapsones had men geen behoefte. Zo trad een voorzitter die aangesproken wenste te worden met 'Mijnheer de Voorzitter', uit eigener beweging weer snel af. Dat er niet alleen gekorfbald werd, bewijzen de toneelavonden en legendarische feesten en de vele korfbalhuwelijken.
Een humoristisch stukje over het dagelijks leven van Gerard Mak dat steeds meer geschiedenis wordt, riep bij mij heel wat jeugdsentimenten op. Bijvoorbeeld het probleem dat je als onschuldig kind had om vergrijpen te bedenken die je moest biechten aan mijnheer pastoor. De oplossing bestond eruit dat je maar wat zonden verzon en dan als laatste opbiechtte dat je ook weleens loog.
Dan volgt alweer het derde deel over het industrieel erfgoed van de globalisering waarin de grote rol van de Zaanse ondernemersfamilie Laan centraal staat. Zoals altijd een zeer minutieus en goed gedocumenteerd artikel, ruim voorzien van voetnoten en afbeeldingen. De overgang van wind naar stoom en vervolgens naar stroomkracht wordt op de voet gevolgd aan de hand van de talrijke molens en fabrieken met elk weer hun specifieke producten en de respectieve eigenaren en families.
Dan zijn er nog een interessante stukjes over de opbloei en nijverheid in Wormer en Jisp na de Spaanse Trubbel, 1580-1600. Over de geschiedenis van de postbezorging in Wormer en Jisp en over bestolen walvisvaarders, die verslag doen van de concurrentie tussen de Engelse en Zaanse walvisvaarders. (BN)

Gé Franken

Erik Schaap schreef een boek over 'de enige naoorlogse burgemeester die geen brug, fonds, park of haven naar zich vernoemd kreeg, ondanks zijn vele verdiensten'. Het boek is chronologisch van opzet, maar de meeste hoofdstukken zijn thematisch getiteld: verzetsstrijder, beschermer, burgemeester, directeur, bestuurder. Vijf woorden die het openbare leven van Gé Franken, burgemeester van Zaandam van 1958 tot 1966, kenmerken.
Het boek begint met zijn jeugd in Deventer waar hij als gemeente-ambtenaar bij het verzet tegen de Duitse bezetters betrokken raakt. Al gauw krijgt hij een coördinerende functie van het verzet in oostelijk Nederland.
Na de oorlog heeft hij functies die in het verlengde liggen van zijn verzetsverleden. Hij wordt als hoofdcommandant aangesteld bij de Brandweer en Burgerlijke Verdedigingen, verantwoordelijk voor het opruimen van achtergebleven explosieven uit de oorlog. Daarna krijgt hij de taak de dienst Bescherming Bevolking op te zetten en in 1953 is hij direct betrokken bij de organisatie van de hulp bij de watersnood.
Toen hij aantrad als burgemeester in Zaandam was het daar, naar zijn eigen zeggen, een rommel. Zaandam bestond voor een groot deel uit slecht bewoonbare huizen, vaak nog zonder riolering, Het was een geïsoleerde stad (nog geen tunnels), de Zaan stonk (geen gemaal) en overleg en samenwerking met de omliggende gemeenten was niet optimaal.
Hij is er, vanuit zijn socialistische achtergrond, voortvarend mee aan het werk gegaan. De Coentunnel komt er in 1966, net na zijn aftreden. In dat jaar komt ook het Zaangemaal tot stand. De sociale woningbouw wordt versterkt en het overleg met de omringende gemeenten wordt geïntensiveerd, hoewel het pas in 1974 zou leiden tot één gemeente Zaanstad. Voor veel mensen is zijn vertrek een grote teleurstelling. In 1966 komt er een eind aan zijn ambtelijke en politieke leven. Hij kiest voor de directie van de Bruynzeelfabrieken in Zaandam.
Naast zijn burgemeesterschap en zijn directeursfunctie nam Franken veel bestuurstaken op zich. Hij was onder meer betrokken bij het waterschap, hij was commissaris bij drukkerij Meijer, hij was de initiator van de stichting Science Center die uiteindelijk het NEMO op het dak van de IJtunnel bouwde.
Er mag dan geen brug of plein naar hem zijn vernoemd, een bevlogen biograaf heeft hij wel gekregen in de persoon van Erik Schaap. (HO)

Erik Schaap, *Gé Franken, verzetsstrijder, burgemeester, zakenman,* 192 blz. € 19,95
ISBN 978-94-92335-49-4

Diana van den Berg en Marjo Verhaar, *A-capellakoor Cantabile, een ode aan 50 jaar koorzang 1973-2023,* 222 blz. € 20
marjo.verhaar@gmail.com

Vijftig jaar koorzang

Het vijftigjarig bestaan van het A-capellakoor Cantabile was aanleiding om dit jubileumboek samen te stellen. Op basis van interviews met leden, oud-leden en tal van betrokkenen wordt de geschiedenis vastgelegd. Het koor is voortgekomen uit het Nederlandse Hervormd Jeugdkoor Wormerveer. Het werd en wordt geleid door leden van de muzikale familie Ofman. Het boek belicht tal van aspecten uit de lange geschiedenis, zoals programma's van concerten, gewonnen prijzen, buitenlandse optredens en ook de gezelligheid en sociale aspecten van het samen een koor vormen.
Achterin zijn een aantal QR-codes opgenomen, waarmee concerten van het koor te beluisteren zijn. (LOV)

Priester in Oostzaan

Stamboomonderzoek wekt vaak de nieuwsgierigheid naar verder onderzoek. De auteur J.P. de Vries van *Het lichtend spoor. Levensbeschrijving van Bartholdus Wilhelmi en zijn zoon Samuel Bartholdi* kwam erachter dat een van zijn voorvaders priester was in Oostzaan. Tijdens de reformatie maakte de priester een ommezwaai en werd dominee. Nadien leed hij een leven vol conflicten en verhuizingen. Zijn zoon werd ook dominee, maar leed een harmonieuzer bestaan. Tegenwoordig is het haast niet meer voor te stellen welke invloed religie voorheen had op het leven van de gelovigen en de politiek. Dat wat je circa vierhonderd jaar geleden hier tegenkwam, zie je nu bijvoorbeeld in Iran. Voor wie een beeld wil krijgen hoe godsdienstige keuzes levens beïnvloeden is dit boek aan te raden. En passant krijg je mee hoe de auteur enkele gaten in de lokale geschiedschrijving probeert te dichten. (RL)

J.P. de Vries, *Het lichtend spoor. Levensbeschrijving van Bartholdus Wilhelmi en zijn zoon Samuel Bartholdi,* 128 blz. € 9
jurndevries@gmail.com

Historische Vereniging Wormerveer, *Hoe was het ook al weer… Het veranderde beeld van West-Knollendam en Wormerveer,* 184 blz. € 22,50.
Bruna Wormerveer

Straatbeelden

Aanleiding voor het boek *Hoe was het ook al weer.., Het veranderde beeld van West-Knollendam en Wormerveer* is het 20-jarig bestaan van de Historische Vereniging Wormerveer. Het motto van dit boek is terugkijken op het veranderde straatbeeld van West-Knollendam en Wormerveer vanaf de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw. Van noord naar zuid zie je per straat foto's van hoe het vroeger was en hoe het nu is. Mooi is soms anders. Dit alles is voorzien van korte toelichtende teksten. Als je ziet hoe onherkenbaar het soms is veranderd dan is de nostalgische verzuchting van de leden van de vereniging best te begrijpen. (RL)

FILMS, PODCASTS

Kerkenbouw

Film: *Kerkbouw. Noorderkerk en Zuiderkerk te Zaandam in 1950-1952* Zwart-wit, ca. 30 min, geen geluid, getypte teksten.

In 1950 werd besloten dat er twee extra gereformeerde kerken werden gebouwd in verband met de uitbreiding van Zaandam. De film toont zowel de voorbereidingen (vergaderingen en geldinzamelingsacties) alsook het daadwerkelijke bouwproces van de Noorder- en Zuiderkerk.
De saamhorigheid van de gemeente is aansprekend. Tijdens de bouw worden diverse overzichtsshots gemaakt, zodat de omgeving ook te zien is.
Na de buitenzijde wordt ook de binnenkant nauwgezet afgewerkt. De opening van de Noorderkerk markeert het einde van de film. Veel lachende mensen die graag de kerk bezichtigen. De kerk zit tjokvol!
Deze film is waardevol omdat de bouw van de Noorder- en Zuiderkerk markante momenten zijn geweest in de naoorlogse uitbreiding van Zaandam.

De film is te zien via https://vimeo.com/user114187315 (RvD-F) ●

ERFGOEDNIEUWS SAMENSTELLING REDACTIE ZAANS ERFGOED

Gevelstenen

De derde gevelsteen wordt neergelaten.
GÉ DUBBELMAN

Tijdens de sloop van de voormalige Dr. A. van Voorthuijsenschool aan de Slachthuisstraat in Zaandam zijn 16 april drie gevelstenen van beeldend kunstenaar Theresia van der Pant (1924-2013) verwijderd. Het gaat om een zandstenen drieluik voorstellende een herder zittend op een bankje met een schaap aan zijn voeten, twee schapen bij een tafel en twee schapen naast een boom. Uit correspondentie, teruggevonden in het gemeentearchief, blijkt dat ze in 1951 zijn gemaakt door Van der Pant voor een bedrag van 150 gulden. Het beeldhouwwerk maakte de toen 26-jarige kunstenaar ter gelegenheid van de opening van de Van Voorthuijsenschool, genoemd naar de grondlegger van het speciaal basisonderwijs. Het heeft als symbolische betekenis dat de leerlingen door het personeel 'in liefdevolle en toegewijde hoede' worden opgenomen. Het schoolgebouw maakt plaats voor nieuwbouw van woningcorporatie ZVH. Die is ook eigenaar van de gevelstenen. Voorlopig gaan ze in opslag totdat een nieuwe bestemming is gevonden. NHD 17/4

Ketelhuisje

De replica van het ketelhuis dient nu als sanitaire ruimte. WIETSKE VAN SOEST

Papiermolen De Schoolmeester in Westzaan heeft weer een ketelhuis. Het ketelhuisje werd in 1887 gebouwd toen de papierproductie van De Schoolmeester overging van windkracht op stoom. De nieuwe moderne papiermachine werd aangedreven met een stoommachine die een plek kreeg in het speciaal hiervoor opgemetselde ketelhuis naast de molen. Toen in 1948 de stoommachine werd gewisseld voor een verbrandingsmotor, raakte het huisje zijn functie kwijt. Het raakte in verval en werd in 1984 gesloopt. NHD 30/4

Gé Franken-tunnel

De naamgever van de nieuwe tunnel van de Thorbeckeweg naar de Den Uylbrug is vrijwel zeker oud-burgemeester Gé Franken van Zaandam. Franken komt daarmee in een rijtje te staan met illustere politieke figuren als Troelstra, Albarda, Cort van der Linden, Van Houten en Aalberse die allen straten in de Vijfhoek naar zich vernoemd hebben gekregen. Het voorstel om zijn naam op de tunnel te zetten ligt nu bij de straatnamencommissie van de gemeente Zaanstad. NHD 23/4

Duitse molen

Maart 2018. Ontmanteling van de korenmolen in Langförden, Duitsland.
ALFONS VAN SCHIJNDEL

Op de oprit van de werkplaats van molenrestaurateurs Bart Nieuwenhuijs en Giel Peetoom liggen twee immense wieken. 'Waarom ze niet in de loods liggen?' Bart loopt naar binnen en wijst naar stapels hout, stenen, grote tandwielen, en gigantische balken. Er ligt een complete korenmolen opgeslagen in de loods. Op een cd met fotomateriaal zochten ze een molen uit voor het Hemmesproject en kregen meteen het aanbod om ook nog een derde exemplaar af te breken en mee te nemen. Vrijwel direct vonden ze een geïnteresseerde partij die de molen wilde overnemen. Een stichting op Vlieland was op zoek naar een gemaal om bezoekers bij slecht weer ook een attractie te kunnen bieden.
'De stichting heeft er enorm veel energie in gestoken, maar onlangs kregen we te horen dat het feest niet doorgaat.' Bart Nieuwenhuijs en Giel Peetoom staan open voor ideeën en suggesties voor een nieuwe bestemming voor de molen. Ze willen het gemaal het liefst zo authentiek mogelijk restaureren.
De restaurateurs zijn bereikbaar via info@nieuwenhuijs-peetoom.nl. NHD 29/3

Loge Anna Paulowna

De tempel van de loge zit vol symboliek.
LOGEANNAPAULOWNA.NL

Voor een organisatie waar van oudsher een zweem van geheimzinnigheid omheen hangt, is de Zaanse loge opvallend open. In de tempel van het gebouw komen de veertig leden zes, zeven keer per jaar bijeen voor officiële plechtigheden. In dit heiligdom vol symboliek worden leerlingen ingewijd en broeders - de onderlinge aanspreektitel - bevorderd tot gezel of verheven tot meester. Iedereen is dan identiek traditioneel gekleed. Over wat er precies gebeurt tijdens een inwijdingsritueel wordt door buitenstaanders oneindig gefantaseerd. Geen broeder die leken iets wijzer maakt. Neem alleen het interieur van het onderkomen. Het nagebootste heelal in de tempel dat tijd en ruimte symboliseert. De zon en de maan die vertellen dat uiteindelijk altijd weer licht schijnt in de duisternis. De lichte en donkere vlakken in de vloerbedekking die staan voor goede en slechte tijden. Aan twee zuilen hangen granaatappels die vruchtbaarheid vertegenwoordigen. Enige Bijbelkennis strekt tot aanbeveling om de symboliek beter te begrijpen. Maar hoogstens de helft van de broeders in Zaandam heeft een religieuze achtergrond, de rest noemt zich agnostisch. Een kijkje nemen in de loge kan op 14 september. NHD 20/4

Kronieken digitaal

Fragment kroniek Cornelis Veen, 1752.
KRONIEKEN.TRANSKRIBUS.EU

Eind januari werd de website 'Kronieken digitaal, een nieuwe toekomst voor oud nieuws' gelanceerd. Tussen 1500-1850 schreven honderden mensen in het Nederlandse taalgebied een 'kroniek' waarin ze noteerden wat er in hun dorp of stad gebeurde, van oorlogen tot alledaagse dingen. Ze geven ons daarom een unieke inkijk in de leefwereld van het verleden.
Er staan 207 kroniekteksten online, integraal doorzoekbaar en voor iedereen toegankelijk. 82 van deze teksten waren al te vinden op DBNL, maar waren niet eerder doorzoekbaar samen met de andere. De andere 125 zijn, dankzij de noeste arbeid van het team, erfgoedinstellingen, nieuwe technologie, veel vrijwilligers en studenten nu in transcriptie beschikbaar. Ook de kronieken van Gemeentearchief Zaanstad zijn gescand en doorzoekbaar. De vier kronieken van Zaandam zijn te vinden op kronieken.transkribus.eu. Ga naar 'Bladeren', kies Zaandam bij 'Plaats', klik op '+ Set' en zet de schuif in 'Beschreven periode' op 1752. GAZ 27/1

Pietertje en Kris

Links het kopje met de tekst 'Dit is Pietertjes kommetje', rechts met de naam 'Kris'. GAZ

Tijdens de werkzaamheden ter vervanging van de riolering in de Kruisstraat in Krommenie is archeologisch onderzoek gedaan. Omdat de Kruisstraat een oude voorgeschiedenis kent – het was vroeger een pad met onder andere scheepshellingen, molens, rolreders en garendrogers – kreeg de straat in het archeologisch beleid van Zaanstad een belangrijke plek. Onder archeologische begeleiding zijn talloze vondsten aan het licht gekomen: papkommen, borden, wandtegels en tabakspijpen. Opmerkelijk is de grote hoeveelheid dierlijk botmateriaal, met veel middenvoetsbeenderen van rund en delen van de schedel met hoorn(pit). Het lijkt erop dat hier de runderen gevild zijn.
Een bijzondere vondst is een kopje van witbakkend industrieel aardewerk met in sierlijke letters de tekst 'Dit is Pietertjes kommetje'. Van een andere orde is 'Kris'. Op dit boerenbontkopje van eveneens industrieel aardewerk is in kleurige letters zijn naam aangebracht. Door de combinatie van de archeologische vondsten en archiefonderzoek zijn hopelijk bepaalde vondsten aan bepaalde bewoners te koppelen. Want hoe leuk zou het zijn als Pietertje en Kris terug zijn te vinden in de historische gegevens?
SANDER HAKVOORT GAZ 10/2

Glas-in-loodpanelen

Glas-in-loodkunst gered uit De Bres. RENÉ BONT

Bij de sloop van het voormalige ‘Wessanen Vereenigingsgebouw’ (later partycentrum De Bres) in Wormerveer dreigde vier unieke glas-in-loodpanelen verloren te gaan. Omwonenden waren bang dat de kunstwerken uit 1937 in de container zou verdwijnen en waarschuwden het bestuur van de Historische Vereniging Wormerveer (HVW). Net op tijd kon met de eigenaar van De Bres worden afgesproken dat de slopers het paneel zouden sparen en overdragen aan de HVW. Aldus geschiedde. Daarop heeft het bestuur het projectbureau Waterland Real Estate, de ontwikkelaar van het voormalige Wessanen-terrein (herdoopt in Zaankwartier) benaderd. Dit bureau heeft eerder laten weten bij de herontwikkeling van het terrein objecten van cultuurhistorische waarde daar een plek te willen geven. Men reageerde enthousiast op het voorstel het paneel in de nieuwbouwplannen te verwerken. Inmiddels is de schade aan de glaspanelen hersteld. Het wachten is nu op de realisatie van de nieuwbouw op het vroegere Wessanen-terrein. HVW NIEUWSBRIEF 56 (2/24)

Mysterieus metertje

Het raadselachtige instrumentje. MZT

Afgelopen winter ontving Museum Zaanse Tijd afbeeldingen van een zeven centimeter hoog instrumentje met de vragen: wat is het en hoe oud is het? De linkerknop zet de wijzer op nul, de rechterknop start en stopt de tegen de klok in tikkende wijzer. Uit het publiek kwamen allerlei speculaties: een drukmeter, doka-timer, windmeter, duivenklok en schaakklok. Op 25 april onthulde klokkenmaker Erik Romeijn in het museum de echte functie: een mechanische gespreksduurmeter voor telefoongesprekken. MZT 25/4

Laatste struikelstenen

Met de onthulling van vier struikelstenen voor de echtparen Jakoby en Peereboom is de missie van de werkgroep Struikelstenen voltooid. Na vijf jaar zijn alle 177 namen van de in de oorlog omgebrachte Zaanse Joden zichtbaar. Twee stenen liggen bij Hoveniersstraat 26, tot 1942 bewoond door Heinz en Rückla Jakoby-Schiffmacher. De andere twee liggen bij de ingang van winkelcentrum Rozenhof in Zaandam, waar het huis van Nathan David en Saartje Peereboom-van Thijn stond. NHD 4/5

Honderd jaar brandweer

De oude stoomspuit (in het klein) in close-up. WIETSKE VAN SOEST

Op 9 en 10 maart vierde de brandweer in Wormerveer haar honderdjarig jubileum. Al een eeuw jaar staat de brandweer letterlijk voor hete vuren en helpen ze inwoners en ondernemers uit de brand. In samenwerking met de Historische Vereniging Wormerveer was een bijzondere tentoonstelling ingericht. De bezoekers konden genieten van een grote verzameling indrukwekkende foto’s, films en memorabilia. Ook stond er een (schaalmodel van een) monumentale stoomspuit. Deze was aangeschaft door de gemeente Wormerveer op aandringen van grote fabrieken zoals Wessanen & Laan, Bloemendaal & Laan, Crok & Laan, Erve de Jong, Pette, Boon, Jan Dekker, enz. De stoomspuit was een hele verbetering op de handmatige spuiten, opeens kon er geblust worden met 1.500 liter per minuut. Tijdens het drukbezochte jubileumweekend kwamen de verhalen en herinneringen al snel naar boven. De jarige brandweer in Wormerveer mocht zich verheugen in maar liefst 689 bezoekers.

RODI.NL/ZAANSTAD/NIEUWS EN FACEBOOK.COM/BURGEMEESTERZAANSTADJANHAMMING 11/3

Lezing Frank Tjeertes

Frank Tjeertes over patriotten en de weeën van onze democratie. WIETSKE VAN SOEST

Frank Tjeertes vertelde tijdens de ledenvergadering van Vereniging Zaans Erfgoed op 20 april jl. over zijn boek *Wormer in turbulente tijden*. Het handelt over de jaren 1780-1835 waarin Nederland voortdurend in oorlog verkeerde en liefst zeven staatsvormen kende. Een van de hoofdpersonen is Willem Vink uit Wormer die zich in 1813 aanmeldde bij de Grande Armée van Napoleon. Veel mannen uit Zaanse dorpen verlieten in die jaren hun geboortegrond en droegen wisselende uniformen zoals die van opstandige patriotten, vechtend tegen het huis van Oranje.

Lintjes

Amsterdammer Pier van Leeuwen – conservator Museum Zaanse Tijd – heeft op 26 april een Koninklijke onderscheiding ontvangen voor zijn vele bijdragen aan Zaanse erfgoed-organisaties. Pier is onder meer actief bij het Honig Breethuis en de Stichting Papiergeschiedenis Zaanstreek.
Jan Leguijt uit de Koog kreeg op 26 april een Koninklijke onderscheiding onder meer voor zijn onbezoldigde werk bij de Historische Vereniging Koog-Zaandijk en het Gemeentearchief Zaanstad en voor zijn inspanningen voor de Doops-gezinde Gemeente Koog Zaandijk Westzaan.

Lezing Zaanse ziekenhuizen

Broeder Van Dam op de fietsbrancard van het Gemeentelijk Ziekenhuis, 1919. CHZZ

Op 25 maart gaven Marijke van Essen en Hans Oomen van de Commissie Historie Zaanse Ziekenhuizen (CHZZ, onderdeel van het Zaans Medisch Centrum), een lezing in het Historisch Café van Vereniging Historisch Zaandam. Met behulp van oude foto’s loodste Van Essen de toehoorders door de historie van de eerste ziekenbarakken en de eerste ziekenhuisjes tot aan het nieuwe Zaans Medisch Centrum. Patiënten met besmettelijke ziekten verbleven aanvankelijk in tochtige barakken, vanaf 1900 werden ziekenhuisjes gebouwd met een verpleegafdeling en een operatiekamer.
Aan de hand van oude medische instrumenten vertelde chirurg Hans Oomen over de ontwikkelingen in de geneeskunde. Aan bod kwamen onder meer de handboor en de narcosekap. De boor (de eerste kwam uit de ijzerwinkel!) diende voor de fixatie van botbreuken. Met de narcosekap bracht een zuster de patiënt in slaap door ether op de kap te druppelen. Daarbij raakte de verpleegkundige zelf ook nog weleens bedwelmd.
De medische instrumenten zijn te zien in het Zaans Medisch Museum in pakhuis De Schepel in Wormer. Geopend op afspraak en op Open Monumentendag. MEER INFO: CHZZ.NL

Studiemiddag papier

Impressie studiemiddag Zaanse papiergeschiedenis. WIETSKE VAN SOEST

Stichting Papiergeschiedenis Zaanstreek ‘De Hollander’ hield op vrijdag 19 april in samenwerking met Gemeentearchief Zaanstad een studiemiddag over de Zaanse papiergeschiedenis. De toehoorders kregen een gevarieerd programma voorgeschoteld. Archeoloog Piet Kleij gaf de aftrap met een presentatie over de vijverlanden (wateringzuivering) in het Guisveld. Wouter Smits, directeur van Primus Wafer Paper, vertelde over de fabricage van eetbaar (snoep) papier. Onderwijshistoricus Jacques Dane gaf een voordracht getiteld *Van lei naar papier* over het schrijfonderricht door de eeuwen heen. Henk Heijnen, conservator Molenmuseum, vertelde over het geslacht Van Gelder en hun papiermolens Het Fortuin en De Eendracht. Hans Zwarts presentatie ging over het kunstig verpakken van levensmiddelen door kruidenierswarenfirma Keg. De zusjes Karin en Saskia Jansen van PapierRivier gaven een inkijkje in het maken van sierpapier, van ontwerp en zeefdrukken tot boekbinden en het geven van workshops. Hiphopartiest Lucas de Gier vertelde over zijn fascinatie voor papier (watermerken) en muziek.
Johan Joor ten slotte gaf uitleg over de plannen rond de herdenking van het 250-jarig jubileum van de *Declaration of Independence* op 4 juli 2026.

Behoud woningen

Gerenoveerde woningen in de Belgische-straat, Zaandam. WIETSKE VAN SOEST

Het Rijk geeft Zaanstad 1.750.000 euro voor het behoud van woningen met een cultuurhistorische waarde. Het geld gaat naar Parteon en Rochdale, die met deze bijdrage ongeveer honderd woningen kunnen renoveren in de Rosmolenbuurt, de Boerejonkerbuurt en de Klaas Katerstraat in Zaandam. De projecten komen in aanmerking voor de gelden uit het Volkshuis-vestingsfonds omdat het herstel van het oorspronkelijk beeld van deze woningen bijdraagt aan de identiteit van de wijk en de vergroting van de leefbaarheid. Denk bij de karakteristieken aan bijvoorbeeld siermetselwerk, dakvormen, portieken en voordeuren en het ritme in de positie van ramen en dakkapellen. Parteon en Rochdale profiteren van de rijksbijdrage omdat de overige in Zaanstad actieve corporaties momenteel geen renovatieplannen hebben voor hun cultuurhistorisch bezit.
Parteon renoveert twee huizenblokken in de Rosmolenbuurt, een ontwerp van Gulden en Geldmaker, en een aantal woningen in de Belgischestraat van de hand van S.B. van Santen. De woningen van Rochdale in de Boerejonkerstraat zijn in de jaren twintig ontworpen door de vooraanstaande Amsterdamse School-architect B. van der Nieuwe Amstel. Architectenbureau Kuipers en Ingwersen ontwierp de woningen in de Klaas Katerstraat en omgeving, gekenmerkt door de tuindorpachtige opzet. ZAANSTAD.NIEUWS.NL 8/3

Erfgoedagenda

***Ode aan Nederland*, foto-expositie van kunstenaar Jimmy Nelson. Te zien vanaf 28/9 in het Zaans Museum.** JIMMY NELSON

Kijk voor erfgoedgerelateerde activiteiten zoals tentoonstellingen, lezingen, films en evenementen op: agenda-zaanstreek.nl/events/categories/erfgoed/

AFKORTINGEN
GAZ - Gemeentearchief Zaanstad
MZT - Museum Zaanse Tijd
NHD - Noordhollands Dagblad
NZ - Nieuwsblad Zaanstad

Notulist gezocht

VERENIGING ZAANS ERFGOED

Het bestuur van Vereniging Zaans Erfgoed is op zoek naar iemand die het verslag van de bestuursvergadering wil maken.

Het bestuur vergadert eenmaal per maand. Die vergadering duurt maximaal drie uur.

Gevraagd wordt om minimaal een redelijke beheersing van de Nederlandse taal. De notulist vraagt door als het besprokene niet duidelijk is.

Op jaarbasis wordt een kleine vergoeding uitbetaald.

Reacties en vragen graag naar secretariaat@zaanserfgoed.nl

carree ARCHITECTEN BNA

Notariskantoor Ten Brinke

DE TOP DRUK & PRINT GRAFIMEDIA
Breestraat 57 • 1541 EC Koog aan de Zaan
t 075 616 37 66 • f 075 670 23 00
e info@drukkerijdetop.nl
www.drukkerijdetop.nl • www.topkaartshop.nl

NIEUWS VAN TOEN

TEKST ROB LENGERS

Haarlemmermeer. Vliegmachine van de Koninklijke Luchtvaart Maatschappij, Fokker VII (H-N A.C.J.). De eerste machine met acht Zaankanters. Vanaf 1924 heeft de KLM vijf Fokker VII's in bezit gehad.

Wie vliegt er mee?

Vliegschaamte bestond bijna honderd jaar geleden niet. Vliegen was relatief nieuw en een publiekstrekker. Dagblad De Zaanlander riep in mei 1928 in ronkende bewoordingen lezers op mee te vliegen of te komen kijken op Schiphol. Meevliegen boven de Zaanstreek kon voor zeven gulden. Kijken kostte een gulden. Nu zou dat ongeveer 69 euro en circa 10 euro zijn. Bijgaand de eerste Zaanse deelnemers gepikt en gedreven voor de 'kist' van Hollands nationale trots Fokker. ●

staphorsius kunstgalerie en lijstenmakerij
J.J. Allanstraat 287b | 1551 RG Westzaan | www.staphorsius.nl

HELLINGMAN & ZN.
VOOR ELKE VORM VAN PERSONENVERVOER

Hooyschuur architecten & adviseurs
www.hooyschuur.nl

edwin winkelaar
grafisch ontwerper bno
zaandijk • www.edwinwinkelaar.nl

Zaanbocht Apotheek
Zaanweg 112, 1521 DR Wormerveer

nunc architecten
Ankersmidplein 2 1506 CK Zaandam
T 075-6162421 info@nunc.nl www.nunc.nl

TEKST TON DE LANGE | BEELD WIM DE JONG

Hennepweven in De Paauw is een ontdekkingsreis

Toen zware huisnijverheid, nu gerespecteerd ambacht

In 2018 werd ‘de enige windgedreven hennepklopper in het universum’ geopend: molen De Paauw in Nauerna. Daar zitten op zaterdagen twee Zaanse vrijwilligers, Ellen Chilla (68) en Gerro Riepema (72), achter hun toestellen te doen wat eeuwenlang zware huisnijverheid was: het nu gerespecteerde ambacht van hennepdoekweven.

De twee zijn inmiddels ook een toeristische attractie. Het historische beroep was op sterven na dood, zelfs op papier is amper sprake van overlevering. In De Paauw vinden ze met veel geduld en doorzettingsvermogen het wiel opnieuw uit. ‘Dit is wérk, hè, geen hobby’, zegt Gerro.
Ellen woont sinds een jaar of twintig in de Zaanstreek en werkte in het bedrijfsleven.
Gerro's wieg stond in Djakarta, hij was 59 toen hij na 35 jaar besloot te stoppen als leerkracht in het basisonderwijs.
’Te veel veranderingen in het vak, het onderwijs is een toetsen-instituut geworden. Kinderen ‘met een rugzakje’, waarvoor je individueel plannen moet maken, dat soort zaken.’

1 Hoe kom je met zulke achtergronden in de wereld van het weven terecht in het nieuwe provinciale monument, dat tevens een opleidingsmolen is met toelatingsexamens?
Ellen, gepensioneerd sinds 2021: ‘Als vrijwilligster bij het Zaans Museum vond ik het Wevershuis het leukst, daar heb ik gelukkig nog les gehad van Han Schmitt, wat mij betreft de grondlegger van het Zaanse zeildoekweven. Hij was een ervaren wever, repareerde zelfs een weeftoestel en haalde een zeventiende-eeuws getouw uit Staphorst naar de Zaanse Schans. Na vier jaar ben ik overgestapt naar De Paauw, een mooie aanwinst voor de Zaanstreek en lekker dichtbij.’
Gerro: ‘Ik deed bij de vereniging De Zaansche Molen rondleidingen op een aantal molens, maar toen De Paauw gebouwd werd, heb ik mij daar aangemeld. Niet omdat ik molenaar wil worden, overigens. Ik ben nu drie jaar wever.’

Met de schietspoel wordt bij het weven het draaibaar klosje inslaggaren door het vak van de ketting geworpen.

2 Het is een heel avontuur waarin jullie zijn beland. Weliswaar in samenwerking met onder andere een groep spinners in Egmond, De Paauw-molenaars Alfons van Schijndel en Ab Albers, en het hennep-museum in Amsterdam, officieel het Hash Marihuana & Hemp Museum, maar wel een soort ontdekkingstocht.
‘We zoeken bijvoorbeeld naar bronnen in het gemeentearchief van Zaanstad, in oude boeken uit nalatenschappen, op internet, et cetera. Dan lees je over iets en ga je toetsen in de praktijk. Werkt het wel zo? We weven hier met industrieel gesponnen hennepgaren van het bedrijf Ecotex omdat we zelf pas nu ontdekken hoe te spinnen met eigen hennep. Het was tot voor kort nog niet fijn genoeg.’

3 Elk jaar in augustus staat een zwaar, maar bijzonder dagje uit voor de deur. Dan vertrekken de molenaars Ab Albers, Alfons van Schijndel, Kees Boeije en Jaap Bes met Ellen, Gerro en Ton Overmars – de zogeheten hutjongen van in de tachtig – in een busje naar Groningen om hennep te oogsten. De planten kunnen wel vier meter hoog staan.
‘Erg leuk, maar ook een intensieve klus. Een zeis is te licht, we gebruiken kapmessen. Het gebeurt op gronden van de onderneming HempFlax, in een straal van vijftig kilometer rond Oude Pekela. Zodra we de coördinaten van het ons toegewezen gebied hebben, gaan we dus zelf oogsten. We zijn intussen redelijk gevorderd in het roten om de vezels los te krijgen en hoe fijn je de vezels moet kloppen om garen te kunnen spinnen.’

4 De afgelopen zes jaar is er in De Paauw ongetwijfeld veel ontdekt en ontwikkeld. In tegenstelling tot vroeger is er het besef dat deze kennis op diverse manieren moet worden gedeeld.
‘Onze ervaringen van de afgelopen zes jaar schrijven en tekenen we zo veel en zo goed mogelijk op. Ontdekken en vastleggen, dat zijn twee belangrijke taken. Als het op papier staat, kun je het beter overdragen. Het weefambacht is zo oud als de wereld, maar over zeildoekweven is nauwelijks iets vastgelegd. Wel opvallend is hoe de Nederlandsche Marine in 1846 in detail beschreef hoeveel soorten zeildoeken er zijn, in welk gewicht en waarvoor. De vraag is alleen: hoe maak je een zeildoek zwaarder of lichter. Er is ook zo'n grote variatie. Denk alleen aan bramzeil, kluiver, bezaan, bovengrietje en stormaap. Een van onze doelen is daarnaast om van het geproduceerde zeildoek zelf producten te gaan maken en verkopen, zoals tassen van zeildoek of lapjes zeildoek – ook in kleur – met tekeningen van Gerro. Merchandise, zeg maar.’ ●

Ellen Chilla legt de laatste hand aan een rol zeildoek. Het weefgetouw is van 1830.

Op dit weefgetouw uit 1623 maakt Gerro Riepema buullaken, waarvan buul-zakken worden genaaid. In de zak gaat hennepzaad, op windkracht wordt hieruit de olie geperst.

Tientallen hennepkloppers

In de zeventiende en achttiende eeuw was de Zaanstreek vergeven van de industriële molens. Zo telden Krommenie en Assendelft circa dertig hennepkloppers, deze molens én de zeildoekweverij boden (thuis)werk aan talloze spinners en wevers. De productiefste periode was 1725-1765, met jaarlijks ongeveer 33.000 rollen zeildoek van elk 34 meter lang en 68 centimeter breed. In de Napoleontische tijd (1799-1815) was er minder lust om te handelen, daarna werd het ambachtelijk werk overvleugeld door de mechanisatie.
De voorgeschiedenis en herbouw van hennepklopper De Paauw wordt uit de doeken gedaan in een fraaie uitgave van Stichting Zaanse Pakhuizen. Molenaar Alfons van Schijndel verzorgde de fotografie.

Uitgeverij Noord-Holland

Van cactus- tot voetbalplaatjes

ZAANSE BEDRIJVEN EN HUN ALBUMS

Tussen 1903 en 1944 gingen er ruim twee miljoen Verkade-albums over de toonbank. Ook andere Zaanse ondernemingen timmerden er flink mee aan de weg. In totaal hebben zestien Zaanse bedrijven en fabrieken in het verleden negentig plaatjesalbums op de markt gebracht. Het zijn juweeltjes op het gebied van natuur en vaderlandse geschiedenis.

In het boek wordt aan iedere fabriek en elk bedrijf een hoofdstuk gewijd met de historie van de onderneming en informatie over de uitgegeven plaatjesalbums.

Auteur: Peter Roggeveen
Omvang: 252 pagina's

Prijs: € 9,95
Exclusief verzendkosten

uitgeverijnoordholland.nl

Wilt u kans maken op een exemplaar van *Van cactus- tot voetbalplaatjes*? Mail dan vóór 15 juli 2024 uw naam en adresgegevens naar bestellen@uitgeverijnoordholland.nl o.v.v. 'Winactie Zaans Erfgoed'. Wie weet bent u straks een van de gelukkige winnaars.